ABC Amber Palm Converter, http://www.processtext.com/abcpalm.html

C:\Users\Plazma\Desktop\Knhy pdf\P\Puškin Alexandr\Puskin Alexandr Sergejevic - Cesta do Azrumu.pdb

PDB Name: Cesta do Azrumu
Creator ID: REAd
PDB Type: TEXt
Version: 0
Unique ID Seed: 0
Creation Date: 16.8.1973
Modification Date: 16.8.1973
Last Backup Date: 1.1.1970
Modification Number: 0

Cesta do Azrumu
Alexandr Sergejevič Puškin
Předmluva

Nedávno dostala se mi do rukou kniha vytištěná v Paříži v uplynulém r. 1834 s názvem: Voyage en Orient entrepris par ordre du Gouvernement francais. Autor po svém způsobu popisuje tažení r. 1829 končí své úvahy těmito slovy : "Básník, vynikající svou fantasií, nalezl v tolika velikých činech, jichžto byl svědkem, látku nikoliv k básni, nýbrž k satiře."
Z básníků, kteří byli na tureckém tažení, věděl jsem jenom o A. S. Chomjakovi a A. N. Muravjevu. Oba byli v armádě hraběte Dibiče. Prvý napsal v ten čas několik překrásných lyrických básní; druhý přemítal o svém "Putování po svatých místech", které vyvolalo tak mohutný dojem. Ale nečetl jsem žádné satiry o tažení Arzrumském.
Nebyl bych se mohl nikterak domnívati, že tu jde o mne, kdybych byl v téže knize nenašel svého jména mezi jmény generálů zvláštního Kavkazského sboru. "Mezi veliteli jejími (armády knížete Paskeviče) bylo viděti generála Muravjeva 6.1 ... gruzínského knížete Cicevare, arménského knížete Bebutova, knížete Potemkina, generála Rajevského a konečně pana Puškina, který opustil hlavní město, aby opěvoval vítězství svých krajanů."
Přiznávám se: tyto řádky francouzského cestovatele byly mně - nehledě k lichotivým epithetům, strašně protivnější, než spílání ruských žurnálů. Hledati nadšení zdálo se mi vždycky směšným a nepěkným rozmarem: nadšení se nenalézá, ono samo musí najíti básníka. Přijeti do války s tím úmyslem, aby člověk opěvoval budoucí činy, bylo by pro mne s jedné strany náramně samolibé a s druhé - náramně nepříslušné. Nemíchám se do úsudků strategických. Není to má věc. Možná, že smělý přechod přes Sagan-Lu, postup, kterým hrabě Paskevič odřízl seraskira od Osmana paši, poražení dvou nepřátelských sborů během 24 hodin, rychlý pochod na Arzrum, vše to korunováno plným úspěchem, možná, že to obzvláště zaslouží posměch v očích vojenských odborníků (jakým je na příklad pan obchodní konsul Fontanier, autor knihy Voyage en Orient) - ale já bych se styděl psáti satiry na proslaveného vojevůdce, který mě vlídně přijal do stínu svého stanu a našel uprostřed svých velikých starostí čas věnovati mně lichotivou pozornost. Člověk nepotřebující ochrany mocných, váží si jejich srdečnosti a pohostinnosti, neboť něco jiného nemůže od nich ani vyžadovat. Obvinění z nevděku nemůže zůstati bez námitky jako ničemná kritika nebo literární spílání. Z té příčiny rozhodl jsem se vytisknouti tuto předmluvu a vydati své cestovní zápisky jako vše, co jsem napsal o tažení r. 1829.
Hlava první.

Step. - Kalmycká chatrč. - Kavkazské lázně. - Vojenská silnice Gruzinská. - Vladikavkaz. - Osetinský pohřeb. - Terek. - Darjalská roklina. Přechod přes sněžné hory. - První pohled na Gruzii. - Vodovody. - Chozrev-Mirza. - Dušetský velitel. 15. května. V Georgievsku.
Z Moskvy jel jsem (1. května) na Kalugu, Bělev a Orel a vykonal jsem takovým způsobem 200 zbytečných verst; zato jsem viděl Jermolova 9.1. Žije v Orlu, u něhož se nalézá jeho vesnice. Přijel jsem k němu v 8 hodin ráno a nezastal jsem ho doma. Můj vozka mně pravil, že Jermolov k nikomu nechodívá leč k svému otci, prostému, zbožnému starci; že nepřijímá toliko městských úředníků, ale že každému jinému je přístup k němu volný. Po hodině přijel jsem k němu znova. Jermolov mě přijal se svou obvyklou líbezností. Na první pohled nenašel jsem na něm ani nejmenší shody s jeho podobiznami, kreslenými obyčejně z profilu. Obličej okrouhlý, ohnivé, šedé oči, ježaté vlasy. Tigří hlava na Herkulově torsu. Úsměv nepříjemný, protože nepřirozený. Jestliže se však zamyslí a zamračí, stává se překrásným a výrazně připomíná poetický portrét, kreslený Dovem. Měl na sobě zelený čerkesský čekmen. Na stěnách jeho kabinetu visely šavle a kinžaly - upomínka na jeho vládu na Kavkaze. Snáší patrně s netrpělivostí svou nečinnost. Několikráte začal hovořit o Paskevičovi a vždycky jízlivě: mluvě o snadnosti jeho vítězství srovnával ho s Navinem, před nímž zdi padaly zvukem trub, a nazýval hraběte Erivanského - hrabětem Jerišským. "Ať jen přijde na pašu - ne moudrého, ne zkušeného, ale jen úporného jako na příklad na pašu, který velel v Šumle - a Paskevič bude v koncích." Citoval jsem Jermolovu slova hraběte Tolstého, že Paskevič v perské výpravě působil tak krásně, že rozumný člověk by potřeboval jenom nepůsobit hůře, aby nad něho vynikl. Jermolov se zasmál ale nesouhlasil. "Bylo by možno uspořiti lidí i peněz", pravil. Myslím, že píše nebo chce psáti své zápisky. Není spokojen s Dějinami Karamzinovými: přál by si, aby ohnivé péro vylíčilo přechod ruského národa z nicoty k slávě a moci. O zápiskách knížete Kurbského hovořil con amore. Němci dostali. "Za 50 let", pravil, "budou mysliti, že při nynějším tažení byla pomocná pruská nebo rakouská armáda vedená takovými německými generály." Strávil jsem u něho dvě hodiny; byl rozmrzen na sebe, že si nezapamatoval mého

plného jména. Rozprava několikrát dotkla se literatury. O verších Gribojedova říkal, že z jejich čtení bolí čelisti. O vládě a politice nebylo ani slova.
Měl jsem před sebou cestu přes Kursk a Charkov, ale vyhnul jsem se jim přímo na Tifliskou silnici, vzdávaje se tím dobrého oběda v Kurském hostinci (což na našich cestách není maličkost) a nejsa zvědav navštíviti Charkovskou universitu, která se nevyrovná Kurskému hostinci. Do Jelce jsou cesty úžasné. Několikráte vázl můj vůz v blátě, důstojném bláta Oděsského. Přihodilo se mi, že jsem za celých 24 hodin neujel více než 50 verst. Dívaje se na manevrování postilionů parodoval jsem z dlouhé chvíle Američana Coopera v jeho popisech námořních evolucí.
Konečně oživily mé putování Voroněžské stepi. Volně jsem projel zelenou rovinou a šťastně jsem přibyl do Novočerkaska, kde jsem našel hraběte Vl. Puškina, jedoucího taktéž do Tiflisu. Zaradoval jsem se z něho srdečně a umluvili jsme se, že pocestujeme spolu. Jede v ohromné bryčce. Je to jakýsi druh malé pevnůstky; nazvali jsme ji Útěchou. V severní části její uložena jsou vína a zásoby potravin; v jižní - knihy, uniformy, klobouky etc. etc. Se strany západní a východní ochráněna jest ručnicemi, pistolemi, mušketami, šavlemi a j. Na každé stanici vynoří se část severních zásob a tak trávíme čas, že nelze lépe.
Přechod z Evropy do Asie bodinu od hodiny stává se znatelnějším: lesy mizí, chlumy stávají se hladkými, tráva houstne, jeví větší sílu vzrůstu; ukazují se ptáci, neznámí v našich lesích; orlové sedí na hromadách označujících hlavní dráhu, jako na stráži a hrdě pohlížejí na poutníka. Kalmykové rozkládají se okolo staničních chat. U jejich kibitek 12.1 pasou se šeredné, kosmaté kozy, známé vám z přec krásných nákresů Orlowského.
V těch dnech navštívil jsem kalmyckou kibitku (síťovité pletivo, obalené bílou plstí).
Celá rodina shromažďovala se k snídaní; uprostřed vařilo se v kotli a dým vycházel otvorem, udělaným na vrchu kibitky. Mladá Kalmyčka, sama sebou dosti hezká, šila a kouřila tabák. Posadil jsem se vedle ní. "Jak ti říkají?" - *** - "Kolik je ti let?" - Osmnáct. "Co to šiješ?" - Portku. - "Komu?" - Sobě. - Podala mně svou dýmku a jala se snídat. V kotli se vařil čaj se skopovým lojem a solí. Postavila přede mne svůj hrneček. Nechtěl jsem odmítnout a srkl jsem, zaráženje dech. Nemyslím, že by jiná národní kuchyně mohla upraviti něco ohavnějšího. Poprosil jsem o něco k zajedení. Dali mně kousek sušeného kobylího masa, byl jsem i tomu rád. Kalmycké koketství mě vyhnalo; rychle jsem se vzdálil z kibitky a ujel jsem od stepní Kirky.
V Stavropoli spatřil jsem na kraji nebes oblaka, která překvapila můj zrak stejně jako před devíti roky. Byla stále tatáž, stále na témž místě. Byly to sněžné vrcholy Kavkazského pásma.
Z Georgievska zajel jsem do teplých lázní. Zde jsem našel velikou změnu. Za mých dob nacházely se vany v chaloupkách, na rychlo vystavěných. Prameny, větší částí ve své prvotní podobě, šplýchaly; kouřily a stékaly s hor různými směry, zanechávajíce po sobě bílé a červenavé sledy. Čerpali jsme vřelou vodu koflíkem z kůry nebo dnem rozbité láhve. Nyní zřízeny jsou velikolepé vany i domy. Boulevard, posázený lipkami, veden po svahu Mašuka. Všude čisťounké pěšinky, zelené lavičky, pravidelné záhony, můstky, pavillony. Zřídla jsou upravena, vyložena kamením; na stěnách van připevněny policejní předpisy, vsudc pořádek, čistota, krása ...
Přiznávám, Kavkazské lázně poskytují nyní více pohodlí; ale mně bylo líto dřívějšího divokého stavu; bylo mně líto příkrých, kamenitých stezek, keřů a neohrazcnýh propastí, nad kterými jsem se drápával. Se smutkem opustil jsem lázně a vrátil se do Georgievska. Brzo nastala noc. Čisté nebe poselo se miliony hvězd; jel jsem po břehu Podkumska. Zde kdysi sedával se mnou Al. Rajevský, naslouchaje melodii vod. Velebný Beštu, černaje se víc a více, rýsoval se v dálce, obklíčen horami, svými vasaly, a konečně zmizel v mraku.
Druhého dne vypravili jsme se dále a přibyli v Jekaterinograd, kdysi náměstkovo sídlo.

22. května. Ve Vladikavkaze.
Z Jekaterinbirgu začíná vojenská gruzínská silnice; poštovní díl se končí. Najímají se koně do Vladikavkazu. Dává se průvod kozáků, pěchoty a jednoho děla. Pošta se vypravuje dvakrát týdně a cestující se k ní připojují; to se nazvvá okazií. My jsme nečekali dlouho. Pošta přišla na druhý den a třetího jitra v 9 hodin byli jsme připraveni dáti se na cestu. Na shromáždišti sešla sc celá karavana, skládající se asi z pěti set lidí. Uduřili v buben. Hnuli jsme se. Napřed jelo dělo, obklíčené pěšími vojáky. Za ním táhly kolesky, bryčky, kibitky vojenských žen, přejíždějících z jedné pevnosti do druhé; za nimi zaskřípal oboz dvoukolých arb. Po stranách běžela stáda koní a volů. Okolo nich skákali Nogajští průvodčí v burkách 15.1 a s lasy. To všechno se mi napřed velice líbilo, ale brzo omrzelo. Dělo jelo krokem, lunt kouřil a vojáci jím zapalovali dýmky. Pomalost našeho pochodu (první den jsme urazili jen 15 verst), nesnesitelný žár, nedostatek zásob, konečně neustávající skřipot Nogajských arb, přemohly mou trpělivost. Tataři se honosí tím skřipotem říkajíce, že oni jezdí jako čestní lidé, nemající potřeby se skrývati. Tím způsobem bývalo by mně příjemnejší cestovati ne v tak ctěné společnosti. Cesta je dosti jednotvárná: rovina, po stranách chlumy. Na pokraji nebes vrcholy Kavkazu, jevící se každého dne vyššími a vyššími. Pevnosti, dostatečné pro zdejší kraj, s příkopem, který by každý z nás za starých časů přeskočil bez rozběhu, s rezovitými děly, ze kterých se nevystřelilo od času hrabčte Gudoviče 16.1, s pobořeným náspem, po němž se toulá garnisona slepic a hus. V pevnostech několik chalup, kde stěží možno dostati nějakých 10 vajec a kyselého mléka.
První pozoruhodné město jest pevnost Minaret. Přibližujíc se k ní jela naše karavana překrásnou dolinou mezi kurhany porostlými lipami a platany. To jsou mohyly několika tisíců lidí, zemřelých morem. Z pravé strany zářil sněžný Kavkaz, vpředu zvedala se ohromná, lesnatá hora, za ní nacházela se pevnost; okolo ní byly patrny stopy rozbořeného aulu, nazvaného Tatartub, kdysi hlavního aulu ve Velké Kabardě. Lehký, osamělý minaret svědčí o životě zmizevšího sídla. Ladně se zvedá mezi hromadami kamení na břehu vyschlého potoka. Vnitřní schody nebyly ještě zbořeny. Vystoupil jsem po nich na plošinu, se které už se neozývá hlas mulův. Tam nalezl jsem několik neznámých jmen, načmáraných na cihlách od slávychtivých cestovatelů.
Naše cesta stala se malebnou. Hory táhly se nad námi. Na jejich vrcholcích pohybovala se sotva viditelná stáda a zdála

se býti hmyzem. Rozeznali jsme i pastýře, možná že Rusa kdysi zajatého a sestárnuvšího v poddanství. Našli jsme ještě kurhany, ještě rozvaliny. Dva, tři náhrobní pomníky stály na kraji cesty. Tam, dle čerkeského obyčeje, pochováni jsou jejich loupežní jezdci. Tatarský nápis, obraz šavle, tanga, v kameni vytesaný, zanechány loupeživým vnukům na památku po loupeživém předku.
Čerkesové nás nenávidí. Vytlačili jsme je z pohodlných pastvin, jejich auly jsou rozrušeny, celá plemena zničena. Co chvíli zabírají se dále do hor a odtud konají své vpády. Přátelství mírných Čerkesů není spolehlivé; jsou vždycky hotovi přispěti svým bujným soukmenovcům. Duch divokého jejich rytířství vůčihledě poklesl. Zřídka přepadají kozáky v stejném počtu, nikdy pěchotu a dávají se na útěk, spatří-li dělo. Zato nikdy nepropasou příležitosti přepadnouti slabý oddíl nebo člověka bez ochrany. Není skoro žádného způsobu upokojiti je, dokud nejsou odzbrojeni, jako byli odzbrojeni Krymští Tataři, což je neobyčejně nesnadno provésti pro panující mezi nimi dědické spory a krevní mstu. Kinžal a šavle jsou části jejich těla a dítě začíná jimi vládnouti dříve než bláboliti. Vražda u nich je pouhým pohybem tělesným. Zajatců šetří v naději na výkup, ale zacházejí s nimi s úžasnou nelidskostí, nutí je pracovati nad síly, živí je syrovým těstem, bijí, kdy jim napadne a staví k nim na stráž své chlapce, kteří mají právo za jediné slovo porubati je svými šavlemi. Nedávno chytili mírného Čerkesa, jenž vystřelil na vojáka. Omlouval se tím, že jeho ručnice již příliš dlouho byla nabita. Co dělat s takovým národem? Třeba však přece očekávati, že dobytí krajin východně od Černého moře ležících odříznuvši Čerkesy od obchodních styků s Tureckem, donutí sblížiti se s námi. Vliv kulturního pohodlí může blaze působiti k jejich zkrocení: samovar by byl vážnou novotou. Konečně jest prostředek silnější, mravnější, přiměřenější osvícenosti našeho věku: zvěstování evangelia; ale o tomto prostředku Rusko dosud ani nepřemítalo. Snášelivost sama sebou je velmi krásná věc - ale je snad apoštolování s ní neslučitelné? Byla nám snad pravda proto dána, abychom ji skryli pod kbelec? Jsme obklíčeni národy plížícími se v temnotách dětských bludů a nikdo z nás ještě nemyslil na to opásati se a jíti s mírem a křížem k ubohým bratřím, zbaveným dosud světla pravdy. Tak plníme povinnost křesťanskou? Kdo z nás, muž víry a pokory, připodobní se svatým starcům, bloudícím v pustinách Afriky, Asie, Ameriky, v hadrech, často bez obuvi, bez krovu i potravy, ale oživeným vroucí horlivostí? Jaká odměna je čeká? Obrácení sestárlého rybáře, putující rodiny divochů nebo chlapce a pak nouze, hlad, mučednická smrt. Zdá se, že pro naši chladnou lenost je lehčí místo živého slova vylévati mrtvé písmeny a posýlati němé knihy lidem neznajícím čísti, než podnikati práce a nebezpečí po příkladu starých apoštolů a novějších římsko-katolických misionářů. Umíme klidně blýskati se ve velikolepých chrámech nádhernými řečmi. Čítáme světské knihy a vážně shledáváme v prázdných výplodech závadné výrazy. Předvídám úsměch na mnohých ústech. Mnozí, srovnávajíce mé sbírky veršů s tímto čerkeským rozhorlením, pomyslí, že ne každý má právo mluviti jazykem vyšší pravdy. Já nejsem takového mínění. Pravda, jako Molierovo dobro, bere se tam, kde se na ni přijde. Čerkesové přijali mahomedánskou víru před časem ne tak dlouhým. Byli strženi činným fanatismem apoštolů koranu, mezi nimiž vynikal Mansur, člověk neobyčejný, jenž dlouho bouřil Kavkaz proti ruské vládě a konečně, byv od nás zajat, zemřel v Soloveckém klášteře. Kavkaz čeká křesťanských misionářů.
Dostihli jsme Vladikavkazu, dřívějšího Kopkoje, předsíně hor. Jest obklíčen osetinskými auly. Navštívil jsem jeden z nich a přišel jsem na pohřeb. Okolo sakly 20.1 hromadil se lid. Na dvoře stále arba, do níž zapřaženi dva voli. Příbuzní a přátelé zemřelého sjížděli se se všech stran a s hlasitým pláčem vcházeli v saklu, bijíce se pěstmi do hlavy. Ženštiny stály klidně. Mrtvého vynesli na plášti . . . .
like a warrior taking his rest
with his martial cloak around him 20.2,
položili ho na arbu. Jeden z hostů vzal ručnici nebožtíkovu, sfoukl s pánve prach a položil ji podle těla. Voli se hnuli. Hosté jeli za nimi. Tělo mělo být pohřbeno v horách, třicet verst od aulu. Bohužel nikdo mi nemohl objasniti těchto obřadů.
Osetínci jsou nejbídnější plémě mezi národy obývajícími na Kavkaze, jejich ženy jsou překrásny a, jak se praví, velmi laskavy k poutníkům. U vrat pevnosti potkal jsem ženu a dceru uvězněného Osetince. Nesly mu oběd. Ohě se zdály klidné a smělé; leč při mém přiblížení se obě sklonily hlavu a zakryly se svými rozedranými čadrami. V pevnosti viděl jsem čerkeské rukojmí, bujné a krásné hochy. Dovádějí každé chvíle a vybíhají z pevnosti. Jsou držáni v žalostném stavu. Chodí v hadrech, polonazí a v odporné nečistotě. Některé jsem viděl v dřevěných kládách. Je patrno, že rukojmí, ponechaní na volnosti, nemrzí se na svůj pobyt ve Vladikavkazu.
Dělo nás opustilo. Odešli jsme s pěchotou a kozáky. Kavkaz nás pojal do své svatyně. Zaslechli jsme hluchý šumot a spatřili jsme Terek, rozlévající se různými směry. Jeli jsme po jeho levém břehu. Šumné jeho vlny uvádějí v pohyb kola nízounkých osetínských mlýnů, podobných psím boudám. Čím dále jsme se zabírali do hor, tím užší stávala se roklina. Stísněný Terek s hukotem vrhá své kalné vlny přes útesy, zahražující jeho cestu. Roklina vine se dole při jeho toku. Kamenné paty hor obemknuty jsou jeho vlnami. Šel jsem pěšky a každé chvíle zastavoval jsem se uchvácen pochmurnou krásou přírody. Čas byl pošmourný; těžká oblaka táhla se okolo černých vrcholů. Hrabě Puškin i Š. pohlížejíce na Terek vzpomínali na Imatru 21.1 a dávali přednost "řece, na severu hřímající". Ale já jsem s ničím nemohl srovnati divadla, jež se rozkládalo přede mnou.
Nevcházeje do Larsu zůstal jsem za průvodem zpět, zahleděv se na ohromné skály, mezi nimiž šplouchá Terek s nepopsatelnou bujarostí. Náhle běží ke mně voják volaje z dálky: "Nezdržujte se, vaše Blahorodí, zabijou vás." Tato výstraha svou nezvyklostí zdála se mi neobyčejně podivnou. Příčina její byla v tom, že osetínští loupežníci, bezpeční v tomto úzkém místě, střílejí přes Terek na cestovatele. Den před naším přechodem přepadli takovým způsobem generála Bekoviče, který projel mezi jejich výstřely. Na skále viděti rozvaliny nějakého zámku; jsou polepeny chatrčemi klidných Osetínců jako hnízdy vlašťovek.
V Larsu jsme se zastavili na nocleh. Našli jsme tam cestovatele Francouze, který nám nahnal strachu z nastávající cesty. Radil nám, abychom v Kobi opustili kočáry a jeli koňmo. S ním pili jsme po prvé kachetínské víno z páchnoucího

budrjuku, vzpomínajíce na hostinu v Iliadě:
"a v kozím měchu víno, útěchu naši".
Zde jsem našel umazaný exemplář "zajatce Kavkazského" 22.1 a, přiznávám se, přečetl jsem ho s velikou zálibou. Je to všechno slabé, mladé, málo plné, ale mnoho uhodnuto a vvsloveno věrně.
Druhého dne zjitra vypravili jsme se dále. Turečtí zajatci upravovali cestu. Stěžovali si na potravu jim podávanou. Nemohli nijak přivyknout ruskému černému chlebu. To mi připomnělo slova mého přítele Š., když se vrátil z Paříže. "Zle se žije, bratře, v Paříži, není tam co jíst: černého chleba se nedoprosíš!"
Sedm verst od Larsu nalézá se Darialská strážnice. Roklina má totéž jméno. Skály s obou stran stojí jako rovnoběžné stěny. "Zde je tak úzko", píše jakýsi cestovatel, "že nejen vidíš, ale jak se ti zdá, i cítíš těsnost." Pruh nebe, jako stužka, modrá se nad vaší hlavou. Ručeje, padající s horní výšiny tenkými, rozstříknutými proudy, připomínaly mně zvláštní obraz Rembrandtův, "Uloupení Ganymedovo" 23.1. Také roklina je osvětlena úplně dle jeho vkusu. Na jiných místech Terek podmývá i samý základ skal a na cestu, jako zábradlí, navaleny jsou kameny. Nedaleko strážnice je směle přes řeku vržen můstek. Na něm stojíš jako ve mlýně. Celý můstek se právě tak třese, a Terek šumí, jako kolo, pohybující žernovem. Proti Darialu na příkré skále patrny rozvaliny pevnosti. Podání oznamuje, že v ní ukrývala se nějaká královna Daria, jež dala roklině své jméno: pohádka. Darial znamená v staroperském jazyku: brána. Dle svědectví Pliniova nacházela se zde brána Kavkazská, chybně nazývaná Kaspickou. Roklina byla uzavřena skutečnými vraty, dřevěnými, pobitými železem. Pod nimi, píše Plinius, teče řeka Diriodoris 24.1. Tu byla i zřízena pevnost k zastavení útoků divokých plemen atd. (v. Cestopis hraběte Potockého, jehož učené výzkumy jsou právě tak zajímavy, jako jeho španělské romány) 24.2.
Z Darialu vypravili jsme se ke Kazbeku. Viděli jsme Trojickou bránu (oblouk, vytvořený výbuchem prachu); pod ní šla kdysi cesta, ale nyní tam protéká Terek, jenž často mění své řečiště.
Nedaleko osady Kazbeku přejeli jsme přes Divoký úval, propasť, která v době silných dešťů se mění v prudký potok. V tu dobu byl úplně suchý a divoký toliko svým jménem.
Vesnice Kazbek nalézá se na úpatí hory Kazbek a patří knížeti Kazbekovi. Kníže, muž pětačtyřicetiletý, je postavou vyšší než Preobraženský fliglman 25.1. Našli jsmě jej v duchaně (tak se nazývají gruzinské jídelny, které jsou daleko bídnější a o nic čistší než ruské). Ve dveřích ležel nafouklý burdjuk (měch z volské kůže), roztahuje své čtyry nohy. Velikán táhl z něho čichir a položil mi několik otázek, na něž jsem odpovídal s uctivostí příslušnou jeho povolání a vzrůstu. Rozešli jsme se v dobrém přátelství.
Dojmy se rychle seslabují. Sotva minul jeden den a již šumot Tereka i jeho šeredné vodopády, již útesy a propasti nepoutaly mé pozornosti. Ovládla mě výlučně netrpělivost, dojeti do Tiflisu. Tak lhostejně jsem jel mimo Kazbek, jako jsem kdysi plul mimo Čatyrdag 25.2. Ovšem také pravda, že deštivý, mlhavý čas bránil mně spatřiti jeho sněhovou hmotu, podpírající, dle básníkových slov, klenbu nebes.
Očekávali Perského prince. V nějaké vzdálenosti od Kazbeku přišlo nám vstříc několik kolesek a znesnadnily úzkou cestu. Mezitím, co se rozjížděly ekvipáže, zjevil nám důstojník průvodu, že provází dvorního perského básníka a na mé přání představil mě Fazil-chanovi. Já jsem začal pomocí tlumočníka vzletné, orientálské přivítání; ale jak mi bylo trapno, když na mou nepřípadnou vynalézavost Fazil-chan odpovídal prostou, rozumnou uctivostí řádného člověka. "Nadál se, že mě uvidí v Petrohradě; lituje, že naši známost nelze prodloužiti" atd. Se studem přinucen jsem byl zanechati vážně žertovného tónu a zabočil jsem v obvyklé evropské fráze. To byla lekce pro naši ruskou posměvačnost. Budoucně nebudu posuzovati člověka podle jeho beranní čepice a červeně pomalovaných nehtů.
Stanice Kobi nalézá se u samé paty Krestové (Křížové) hory, přes kterou nám bylo přejíti. Zůstali jsme tam na nocleh a jali jsme se přemítati, jakým způsobem bychom dokončili ten úžasný podnik: máme-li zanechati ekvipáží a vsednouti na kozácké koně, či poslati pro osetínské voly? Pro všechen případ napsal jsem jmenem celé naší karavany oficielní prosbu Č., který byl náčelníkem zdejšího kraje, a ulehli jsme v očekávání přípřeže.
Na druhý den okolo 12 hodin zaslechli jsme šum, křik a spatřili jsme neobvyklé divadlo: 18 párů hubených, malých volů, pobízených tlupou polonahých Osetinců usilovně táhlo lehkou vídeňskou kolesku mého přítele O***. Toto divadlo ihned rozptýlilo mé pochybnosti. Rozhodl jsem se vypraviti svou těžkou Petrohradskou kolesku zpět do Vladikavkazu a jeti koňmo do Tiflisu. Hrabě Puškin nechtěl následovati mého příkladu. Rozhodl se raději zapřáhnouti celé stádo volů do své bryčky, obtížené zásobami všeho druhu, a přejel slavnostně přes sněžný hřbet. Rozešli jsme se a já jsem jel s plukovníkem Og***, jenž přehlížel zdejší cesty.
Dráha šla přes lavinu, svalivší se ku konci června r.1827. Takové případy stávají se obyčejně každých 7 let. Nesmírná spousta svalivši se zasypala údolí na celou verstu a nadržela Terek. Stráže stojící níže slyšeli úžasný rachot a spatřili, že řeka rychle opadávala a za čtvrt hodiny zcela utichla a zmizela. Terek prorval se lavinou ne dříve než za dvě hodiny. Ale pak byl hrozný!
Stoupali jsme příkře výše a výše. Naše koně vázli v sypkém sněhu, pod nímž šuměly stružky. Patřil jsem s udivením na cestu a nechápal jsem, jak je tu možná jízda kočárem.
V té chvíli zaslechl jsem dunivý rachot. "To je lavina", pravil mně pan Og***. Ohlédl jsem se a spatřil jsem stranou sněhovou hroudu, která se sesypala a zvolna sjížděla s příkrého svahu. Malé laviny nejsou zde řídky. V minulém roce jel ruský vozka po Krestovoj hoře; lavina se utrhla: strašná spousta svalila se na jeho vůz, pohltila tělegu, koně i mužíka, převalila se přes cestu a skácela se do propasti se svou kořistí. Dostihli jsme samého vrcholu hory. Zde postaven žulový kříž, starý pomník, obnovený generálem Jermolovem.
Zde cestující obyčejně vystupují z kočárů a jdou pěšky. Nedávno jel tudy nějaký cizozemský konsul: byl tak sláb, že kázal sobě zavázat oči; vedli ho pod paží a když mu sňali pásku, padl na kolena, děkoval bohu atd., což jeho průvodčí naplnilo náramným podivením.
Okamžitý přechod z hrozného Kavkazu k líbezné Gruzii je uchvacující. Jižní vzduch začíná náhle ovívati poutníka. S

výše Gutgory objevuje se Kajšaurská dolina se svými obydlenými skalami, se světlou Aragvou, vinoucí se jako stříbrná stuha; a vše to ve zmenšeném zjevu, na dně tříverstové propasti, po které vede nebezpečná cesta.
Sestupovali jsme v dolinu. Mladý měsíc ukázal se na jasném nebi. Večerní vzduch byl tichý a teplý. Nocoval jsem na břehu Aragvy v domě pana Č. Druhého dne rozloučil jsem se s laskavým hostitelem a vypravil se dále.
Zde začíná Gruzie: Světlé doliny, porosené veselou Aragvou, nastoupily místo pošmurných roklin a hrozného Tereku. Namísto holých útesů viděl jsem okolo sebe zelené hory a ovocné stromy. Vodovody dokazovaly přítomnost vzdělanosti. Jeden z nich překvapil mě dokonalým optickým klamem: voda, zdá se, teče po hoře zdola vzhůru.
V Pajsanauru zastavil jsem se k vůli výměně koní. Tu jsem se setkal s ruským důstojníkem, provázejícím Perského prince. Brzy jsem zaslechl zvuk zvonečků a celá řada mulů, přivázaných jeden k druhému a obtěžkaných nákladem prošla po silnici. Šel jsem pěšky, nedočkav se koní, a půl versty od Ananura při záhybu silnice potkal jsem Chozrev-Mirzu. Jeho kočáry stály. On sám vyhlédl ze své kolesky a kynul mi hlavou. Několik hodin po našem setkání přepadli prince horalé. Zaslechnuv svištění kulí Chozrev vyskočil ze svého kočáru, sedl na koně a ujel. Rusové, kteří byli u něho, podivili se jeho odvaze. Příčina byla v tom, že mladý Asiat nezvyklý kočáru viděl v něm spíše pasť nežli útočiště.
Došel jsem do Ananura necítě žádné únavy. Moji koně nepřicházeli. Řeklo se mi, že do města Dušeta nezbývá více než 10 verst a já jsem se zase vypravil pěšky. Ale nevěděl jsem, že cesta jde do kopce. Těch deset verst vydalo za dobrých dvacet.
Nastal večer; šel jsém ku předu stoupaje stále výše a výše. Zblouditi s cesty nebylo možno; ale hlinité bláto, tvořené prameny, sahalo mně místy po kolena. Unavil jsem se nesmírně. Temnoty přibývalo. Slyšel jsem vytí a štěkot psů a radoval jsem se představuje si, že město je nedaleko. Ale mýlil jsem se: štěkali to psi gruzínských pastýřů a vyli šakali, zvířata v tom kraji obyčejná. Proklínal jsem svou netrpělivost, ale nebylo pomoci. Konečně i spatřil jsem ohně a okolo půlnoci ocitl jsem se u domů, zastíněných stromy. První člověk, kterého jsem potkal; nabídl se, že mě dovede k veliteli města a žádal za to ode mne abaz. Mé objevení se u městského velitele, starého gruzínského důstojníka, vyvolalo velké účinky. Žádal jsem, předně, pokoj, kde bych se mohl svléci, za druhé, sklenici vína, za třetí abaz pro svého průvodce. Velitel nevěděl, jak mě má přijmout a díval se na mne rozpačitě. Vida, že nepospíchá splniti mých proseb, začal jsem ae před ním svlékati, prose za odpuštění "de la liberte grande". Na štěstí našel jsem v kapse poukázku na přípřež, která dokazovala, že jsem pokojný cestovatel a nikoliv Rinaldo Rinaldini. Blahoslavený papír měl ihned své účinky: pokoj mně byl vykázán, sklenice vína přinesena a vydán abaz mému průvodci s otcovskou domluvou za jeho zištnost, urážlivou pro gruzínské pohostinství. Vrhl jsem se na divan doufaje, že po svém statečném výkonu usnu bohatýrským snem, ale ani pomyšlení! Blechy, které jsou daleko nebezpečnější šakalů, přepadly mne a po celou noc mi nedaly pokoje. Zrána objevil se u inne můj sluha a oznámil, že hrabě Puškin šťastně se přepravil pomocí volů přes sněhové hory a přibyl do Dušetu. Bylo třeba si pospíšit! Hrabě Puškin i Š. navštívili mě a navrhli, abychom se vypravili zase společně na cestu. Opustil jsem Dušet s příjemnou myšlenkou, že budu nocovati v Tiflisu.
Cesta byla také příjemná a malebná, ačkoliv jsme zřídka spatřili stopy lidských sídel. Několik verst od Garciskala překročili jsme Kuru po starém mostě, památníku římských pochodů, a rychlým klusem, časem i tryskem jeli jsme k Tiflisu, kde jsme se nepozorovaně ocitli v jedenáct hodin večer.
Hlava druhá.

Tiflis. - Lidové lázně. - Beznosý Hassan. - Gruzínské mravy. - Písně. - Kachetínské víno. - Příčina vedra. - Drahota. - Popis města. - Odjezd z Tiflisu. - Gruzínská noc. - Pohled na Arménsko. - Dvojí přechod. - Arménská ves. - Gergery. - Gribojedov. - Bouře na horách. - Nocleh v Gumrách. - Ararat. - Hranice. - Turecké pohostinství. - Kars. - Arménská rodina. - Odjezd z Karsu. - Tábor hr. Paskeviče.
Zůstal jsem v hostinci; druhého dne vypravil jsem se do slavných Tifliských lázní. Město se jevilo lidnatým. Asiatské stavby a bazar připomínaly Kišeněv. Po úzkých, křivých uliuích běželi osli s nákladními koši; arby se zapřaženými voly zahrazovaly cestu. Arméni, Gruzinci, Čerkesové, Peršané tísnili se na nepravidelném náměstí; mezi nimi projížděli mladí ruští úředníci na karabašských hřebcích. Při vchodu do lázní seděl držitel, starý Peršan. Otevřel mi dvéře; vešel jsem v rozsáhlou síň, a co jsem spatřil? Více než padesát ženštin, mladých a starých, polooblečených a zcela neoblečených, scdíce i stojíce svlékaly se, oblékaly se na lavicích, rozestavených okolo stěn. Zastavil jsem se. "Pojďme, pojďme", pravil mně hospodář: "dnes je úterek, ženský den. Nic nevadí, žádné neštěstí." Ovšem, žádné neštěstí, odvětil jsem mu, naopak. Objevení se mužů nezpůsobilo žádného dojmu. Smály se a hovořily dále mezi sebou. Ani jedna nespěchala zakryti se svou čardou; ani jedna nepřestala se svlékat. Zdálo se, jako bych byl vešel neviditelný. Mnohé z nich byly opravdu překrásny a odůvodňovaly fantasii T. Moora:
- a lovely Georgian maid,
with all the bloom, the freshened glow
of her own country maiden's looks,
when warm they rise from Teflis brooks. 33.1
Za to neznám nic odpornějšího nad gruzinské stařeny: to jsou čarodějnice.
Peršan mě uvedl do lázní: vřelý pramen železosirnatý tekl v hlubokou vanu, vytesanou ve skále. Jak živ jsem nespatřil ani v Rusku ani v Turecku ničeho rozkošnějšího nad Tifliské lázně. Popíšu je dopodrobna.
Majitel přenechal mě k obsluze tatarskému lázeňskému. Musím přiznat, že byl bez nosu, ale to nebránilo, aby byl mistrem ve svém povolání. Hassan (tak se nazýval beznosý Tatařín) započal tím, že mě rozložil po teplé kamenné podlaze, načež mi začal lámat údy, vytahovat klouby, bíti mě silně pěstí: necítil jsem ani nejmenší bolesti, nýbrž podivné ulehčení. (Asiatští lazebníci přitom bývají někdy jako u vytržení: skáčí vám na plece, klouzají nohama po bedrách, a tančí vám po zádech na bobku e sempre bene.) Potom dlouho mě třel srstnatou rukavicí a silně popleskav teplou

vodou začal mě umývat namydleným, plátěným měchýřem; pocit nepopsatelný: horké mýdlo vás oblévá jako vzduch! NB. Srstnatá rukavice a plátěný měchýř musí se bez odporu přijati do ruských lázní; znalci budou za takové nové zařízení vděčni.
Po měchýři pustil mě Hassan do vany; a tím se ceremonie skončila.
V Tiflise doufal jsem nalézti Rajevského; ale seznav, že pluk jeho se dal již na pochod, rozhodl jsem se prositi hraběte Paskeviče o dovolení přijeti k armádě.
V Tiflise jsem strávil okolo dvou neděl a seznámil se s tamnější společností: Sankovskij, vydavatel "Tifliských vědomostí" vypravoval mi mnoho zajímavého o zdejším kraji, o knížeti Cicianovi, o A. P. Jermolovi a j. Sankovskij miluje Gruzii a věští jí skvělou budoucnost.
Gruzie dala se pod ochranu Ruska r. 1783, což nezabránilo slavnému Agovi Mohamedu dobýti a zbořiti Tiflis a odvésti 20.000 obyvatel do zajetí (r. 1795). Gruzie přešla pod žezlo císaře Alexandra r. 1802. Gruzinci jsou národ bojovný. Dokázali svou statečnost pod našimi prapory. Jich duševní vlohy čekají lepšího vzdělání. Jsou vůbec povahy veselé a společenské. O svátcích muži pijí a toulají se po ulicích. Černoocí hoši zpívají, skáčí a metají kozelce; ženštiny tančí lezginku.
Hlas gruzínských písní je příjemný; přeložili mně jednu z nich slovo za slovem: je složena, jak se zdá, v novější době; jest v ní jakýsi orientalský nesmysl, který má svou poetickou důstojnost. Zní takto:
"Duše, nedávno zrozená v ráji! Duše, stvořená k mému štěstí! Od tebe, nesmrtelná, očekávám života.
Od tebe, vesno kvetoucí, luno dvounedělní, od tebe, můj strážný anděle, od tebe očekávám života.
Ty svítíš lícem a obveseluješ úsměvem. Nežádám si vládnouti světem, žádám tvého pohledu. Od tebe očekávám života.
Horská růže, osvěžená rosou! Vyvolená milenko přírody! Tichý, utajený poklade! Od tebe očekávám života!"
Gruzínci pijí - ale ne po našem způsobu a jsou podivuhodně silni. Jejich vína nesnesou vývozu a rychle se kazí; ale na místě jsou znamenitá. Kachetínské a karabašské se několikrát vyrovná burgundskému. Víno chovají v maranach, ohromných to džbánech, zapuštěných do země. Odkrývají je se slavnostními obřady. Nedávno ruský dragon, odkryvši tajně takový džbán, upadl do něho a utonul v kachetínském víně jako nešťastný Clarence v sudě malagy 36.1.
Tiflis nalézá se na březích Kury v dolině, obklíčené kamenitými horami. Zakrývají jej se všech stran proti větrům a rozpálí-li se na slunci, nezahřívají ale vaří nehybný vzduch. To je příčina nesnesitelného vedra, panujícího v Tiflise, nehledě k tomu, že město leží také jen na 41. stupni šířky. Samo jeho jméno (Tbimikalar) znamená horké město.
Větší část města vystavěna asiatsky: nízké domy, ploské střechy. V severní části zvedají se domy evropské architektury a okolo nich začínají se tvořiti pravidelná náměstí. Bazar je rozdělen na několik řad; krámky jsou plny tureckých a perských výrobků, dosti levných, posuzujeme-li podle všeobecné drahoty. Zbraň tifliská se na celém východě draho cení. Hrabata S. a V., kteří zde mají pověst bohatýrů, obyčejně zkoušeli zde své nové šavle přetínajíce jedním rozmachem na dvé berana nebo utínajíce hlavu býku.
V Tiflisu hlavní část obyvatelstva tvoří Arméni: v r. 1825 bylo jich tu do 2500 rodin. V době nynějších válek jejich číslo se ještě zvětšilo. Gruzínských rodin počítá se do 1500. Rusové se nepokládají za zdejší obyvatele. Vojáci, následkem své povinnosti, žijí v Gruzii, protože jim tak rozkázáno. Mladí titulární radové přijíždějí sem za úřadem asesorským, tak vytouženým. Tito i oni dívají se na Gruzii jako na místo vyhnanství. Tifliské ponebí, říká se, není zdrávo. Zdejší horečky jsou hrozné. Léčí se rtutí, jejížto užívání je neškodno pro vedro. Lékaři krmí jí své nemocné beze všeho svědomí. Generál S., praví se, zemřel z toho, že jeho domácí lékař, jenž přijel s ním z Petrohradu, lekl se dose, navrhované zdejšími lékaři, a nedal ji nemocnému. Zdejší zimnice podobají se krymským a multánským a léčí se stejným způsobem.
Obyvatelé pijí kurskou vodu, kalnou ale příjemnou. Ve všech pramenech a studních voda silně páchne sírou. Ostatně se zde tak všeobecně užívá vína, že nedostatek vody by se ani nezpozoroval.
V Tiflise naplnila mě podivem malá cena peněz. Projev povozem dvěma ulicemi a propustiv vozku po půlhodině, musil jsem mu zaplatit dva rubly ve stříbře. Myslil jsem zpočátku že chtěl využíti neznalosti nového příchozího; ale řekli mně, že cena je přesně taková. Vše ostatní je v stejném poměru drahé.
Jezdili jsme v německou kolonii a tam jsme obědvali. Pili jsme pivo tam vyráběné, chuti velmi nepříjemné a platili jsme velice draho velmi špatný oběd. V mém hostinci živili mě také draho a špatně. P.S., známý gastronom, pozval mě jednou na oběd; na neštěstí u něho roznášeli jídla dle úředních hodností a za stolem seděli angličtí důstojníci v generálských epauletách. Sluhové obnášeli jídlo kolem mne s takovou horlivostí, že jsem vstal od stolu hladov. Vem čert tifliského gastronoma. Čekal jsem netrpělivě rozhodnutí o mém zúčastnění se. Konečně dostal jsem lístek od Rajevského. Psal mně, abych pospíšil ke Karsu, protože za několik dní vojsko musí táhnouti dále. Vyjel jsem tedy na druhý den.
Jel jsem koňmo, vyměňuje koně na kozáckých strážnicích. Okolo mne byla země spálená žárem. Gruzínské vesnice zdály se mi z dálky překrásnými zahradami, ale přijížděje k nim viděl jsem několik bídných saklí, zastíněných zaprášenými topoli. Slunce zapadlo, ale vzduch byl stále ještě horký:
Noci žárné!
Hvězdy čarné!
Měsíc svítil; vše bylo ticho; jedině dusot mého koně rozléhal se noční tišinou. Jel jsem dlouho nepotkávaje známek života. Konečně jsem spatřil osamělou saklu. Začal jsem klepati na dvéře. Vyšel hospodář. Požádal jsem o vodu, zprvu rusky, pak tatarsky. Nerozuměl mi. Podivná bezstarostnost! "Třicet verst od Tiflisu a na cestě do Persie a do Turecka nerozuměl ni slova ani rusky ani tatarsky. Přenocovav na kozácké strážnici vypravil jsem se za svítání dále. Cesta vedla horami a lesem. Potkal jsem cestující Tatary; mezi nimi bylo několik ženštin. Seděly na koních obaleny čadrami; bylo jim viděti jenom oči a podpatky.
Začal jsem stoupati na Bezobdal, horu dělící Gruzii od staré Armenie. Široká cesta, zastíněná stromy, vine se okolo hory. Na vrcholu Bezobdalu projel jsem malou roklinou, nazvanou, tuším, Vlčí branou, a ocitl jsem se na skutečné hranici Gruzie. Objevily se mi nové hory, nový obzor; pode mnou rozkládaly se travnaté, zelené nivy. Pohlédl jsem ještě

jednou na opálenou Gruzii a začal jsem sjížděti po srázném sklonu hory k svěžím rovinám Armenie. S nepopsatelnou radostí jsem zpozoroval, že vedro se náhle zmírnilo: bylo to jiné ponebí.
Můj sluha s nákladními koňmi zůstal zpátky za mnou. Jel jsem v kvetoucí pustině, obklíčené v dálce horami. V roztržitosti projel jsem mimo strážnici, kde jsem měl vyměniti koně. Minulo více než šest hodin a začal jsem se diviti vzdálenosti stanice. Spatřil jsem stranou hromady kamení podobné saklám a vypravil jsem se k nim. Vskutku, přijel jsem do arménské vesnice. Několik ženštin v pestrých hadrech sedělo na ploché střeše podzemní sakly. Vyjevil jsem jim jaksi taksi své myšlenky. Jedna z nich sestoupila do sakly a přinesla mi sýra a mléka. Oddychnuv sobě několik minut pustil jsem se dále a na vysokém břehu řeky viděl jsem proti sobě pevnost Gergery. Tři potoky s šumem a s pěnou vrhaly se dolů s vysokého břehu. Přejel jsem přes řeku. Dva voli, zapřažení v arbu, vystupovali po příkré cestě. Několik Gruzínů doprovázelo arbu. "Odkud jedete?" otázal jsem se jich. Z Teheránu. - "Co vezete?" - Gribojeda. - Bylo to tělo zabitého Gribojedova, které provázeli do Tiflisu.
Nepomyslil jsem si, že setkám se ještě někdy s naším Gribojedovem! Rozloučil jsem se s ním minulého roku v Petrohradě před jeho odjezdem do Persie. Byl smuten a měl zvláštní předtuchy. Chtěl jsem ho tenkráte upokojit, on mně pravil: "Voas ne connaisse pas ces gens-la: vous verrez qu'il faudra jouer des couteaux 41.1." Předpokládal, že příčinou krveprolití bude smrt šachova a nesvornost jeho sedmdesáti synů. Ale přestárlý šach jest ještě živ a prorocká slova Gribojedova se splnila. Zahynul pod perskými kinžály jako oběť nevědomosti a věrolomnosti. Znešvařené jeho tělo, byvši tři dny hříčkou Teheránské luzy, bylo poznáno jen podle ruky, jež jednou prostřelena byla kulí z pistole.
Seznámil jsem se s Gribojedovem r. 1817. Jeho melancholická povaha, rozlobená mysl, jeho dobrodušnost, slabosti a vady, jež nezbytně provázejí člověka - všechno na něm bylo neobyčejně poutavé. Jsa od narození stejně ctižádostiv jako nadán byl dlouho opleten sítěmi drobných nesnází a neznámostí. Schopnost státnická zůstávala v něm neupotřebena; nadání básnické nebylo uznáno; ba i jeho chladná a skvělá chrabrost zůstávala nějaký čas v podezření. Několik druhů znalo jeho cenu a vídali nedůvěřivý úsměv, ten hloupý, nesnesitelný úsměv, když se jim událo mluviti o něm jako o člověku neobyčejném. Lidé věří toliko slávě a nechápou, že se mezi nimi může nacházeti nějaký Napoleon, jenž nevelel ani jedné četě myslivců nebo druhý Descartes, jenž nenapsal ani jedné řádky do "Moskevského telegrafu". Ostatně naše uznání za slavné vyplývá snad ze samolibosti: ke vzniku slávy přispívá i náš hlas.
Život Gribojedův byl zatemněn některými mraky : následky prudkých vášní a mocných poměrů. Pocítil nevyhnutelnost súčtovati jednou na vždy se svou mladostí a přeměnil náhle svůj život. Rozloučil se s Petrohradem a s prázdnou roztržitostí odejel do Gruzie, kde strávil osm let v osamělé, nepřetržité práci. Jeho návrat do Moskvy r. 1824 byl převratem v jeho osudu a začátkem nepřetržitých úspěchů. Jeho rukopisná veselohra Gore ot uma způsobila nepopsatelný účinek a postavila jej náhle vedle našich prvních básníků. Po nějakém čase na to jeho dokonalá znalost toho kraje, kde se začíuala válka, otevřela mu novou dráhu; byl označen za vyslance. Přijev do Gruzie oženil se s tou, kterou miloval ... Neznám ničeho závidění hodnějšího mad poslední léta bouřlivého jeho života. Sama smrt, zastihnuvší jej uprostřed smělého, nerovného boje, neměla pro Gribojedova nic hrozného, nic trapného 43.1. Byla okamžitá a překrásná. Jaká škoda, že Gribojedov nezanechal svých zápisků! Napsati jeho biografii bylo by dílem pro jeho soudruhy; ale vynikající lidé u nás mizí, nezanechávajíce po sobě stop. Jsme líni a málo zvědavi.
V Gergerách jsem potkal B., který, jako já, jel k armádě. B. cestoval se všemi možnými libůstkami. U něho jsem poobědval jakoby v Petrohradě. Ustanovili jsme cestovati společně; ale demon netrpělivosti mne zase ovládl. Můj sluha prosil mne o dovolení, aby si mohl oddechnouti. Vypravil jsem se bez průvodce. Cesta byla stále stejná a úplně bezpečna.
Přejev přes horu a sestupuje v dolinu, zastíněnou stromovím, spatřil jsem minerálný pramen, tekoucí napříč přes cestu. Zde setkal jsem se s arménským knězem, jedoucím do Achalciku z Erivaně. "Co nového v Erivani?" otázal jsem se ho. - V Erivani je mor, odpovídal on; - a co je slyšeti o Achalciku? - "V Achalciku je mor" odpovídal jsem mu já. Vyměnivše tyto příjemné zprávy rozešli jsme se.
Jel jsem středem úrodných niv a kvetoucích luhů. Obilí se vlnilo, čekajíc na srp. Liboval jsem si v krásné zemi, jejížto úroda vešla na východě v přísloví. K večeru jsem dorazil do Perniky. Tam byla kozácká strážnice. Úředník mi předpověděl bouři a radil, abych zůstal na nocleh; ale já jsem chtěl každým pádem téhož dne dostihnouti do Gumrů. Nastával mně přechod přes nevysoké hory, přirozenou hranici Karsského pašalíku. Nebe pokryto bylo mraky; doufal jsem, že vítr, který od hodiny k hodině se vzmáhal, je rozežene. Ale déšť začal krápati a padal stále prudčeji a hustěji. Od Perniky do Gumrů čítá se dvacetsedm verst. Přitáhl jsem řemeny své burky, natáhl bašlík přes čepici a poručil se Prozřetelnosti.
Uplynulo více než dvě hodiny. Déšť nepřestal. Voda proudem se lila z mého pláště, jemuž přibylo váhy, i z bašlíku, napitého deštěm. Konečně chladný potůček začal se prodírati za můj krční šátek a brzy mě promočil déšť do poslední niti. Noc byla tmavá. Kozák jel napřed, ukazuje cestu. Začali jsme stoupati na hory. Mezi tím déšť ustal a mraky se rozptýlily. Do Gumrů zbývalo deset verst. Vítr volně dující byl tak silný, že za čtvrt hodiny mě dokonale osušil. Myslel jsem, že neujdu horečce. Konečně jsem dostihl Gumrů okolo půlnoci. Kozák mě přivedl přímo k strážnici. Zastaviti jsme se u stanu, do něhož jsem spěšně vešel. Tu našel jsem dvanáct kozáků, spících jeden vedle druhého. Učinili mně místo: já převalil jsem se na burku necítě sebe sama od únavy. Ten den jsem projel 75 verst. Usnul jsem jako zabitý.
Kozáci mě zbudili zjitra. První mou myšlenkou bylo: neležím-li v zimnici? Ale pocítil jsem, že jsem, chvála Bohu, zdráv; nebylo ani stopy nejen po bolesti ale ani únavy. Vyšel jsem ze stanu na svěží, jitřní vzduch. Slunce vycházelo. Na jasném nebi bělala se sněhová dvojhlavá hora. "Jaká je to hora?" otázal jsem se, protahuje údy, a uslyšel jsem za odpověď: To je Ararat. Jak silný účinek má zvuk slova! Dychtivě hleděl jsem na biblickou horu, viděl koráb, přirazivší k jejímu vrcholu s nadějí na obnovení a život, - i havrana a holubici vylétající, symboly trestu a smíření ... .
Kůň můj byl připraven. Vyjel jsem s průvodcem. Jitro bylo překrásné. Slunce svítilo. Jeli jsme po širokém luhu, po husté, zelené trávě, porosené rosou i krůpějemi včerejšího deště. Před námi blyštila se říčka, přes kterou jsme se museli

přepraviti: "To je Arpačaj", pravil mně kozák. Arpačaj! Naše hranice! To nebylo méně významné než Ararat. Cválal jsem k řece s nevyslovitelným citem. Neviděl jsem ještě nikdy cizí země. Hranice měla pro mne něco tajemného; od dětských let cestování bylo mým oblíbeným snem. Dlouho jsem vedl potom život kočující, bloudil brzo po jihu, brzo po severu a nikdy ještě jsem se nevyrval s území neobsáhlého Ruska. Vesele jsem vjel do významné řeky a dobrý kůň vynesl mě na Turecký břeh. Ale ten břeh byl už vydobyt; nalézal jsem se stále ještě v Rusku.
Do Karsu zbývalo mi ještě 75 verst. K večeru doufal jsem spatřiti náš tábor. Nezastavoval jsem se nikde. V polovici cesty v arménské vesnici, vystavěné v horách na břehu říčky, snědl jsem místo oběda proklatý čjurek, arménský chléb, upečený v podobě buchty, na polo s popelem, po němž tak toužili turečtí zajatci v Darjalské roklině. Byl bych draze zaplatil kousek ruského, černého chleba, který jim byl tak protivný. Provázel mě mladý Turek, úžasný mluvka. Po celou cestu žvanil po turecku nestaraje se o to, zdali mu rozumím čili nic. Napínal jsem pozornost, abych ho uhodl. Zdálo se, že spílal Rusům a přivyknuv vídati je všechny v uniformách, pokládal mě dle šatu za cizince. Náhodou přijel nám vstříc ruskv důstojník. Jel z našeho táhora a zjevil mně, že armáda se již hnula od Karsu. Nemohu popsati svého zoufalství: myšlenka, že se musím vrátiti do Tiflisu, nadarmo se týrav v pustém Arménsku, mě dočista ubíjela. Důstojník odejel svým směrem. Turek začal opět svůj monolog; ale mně už málo bylo po něm. Přeměnil jsem poklus v rychlý cval a s večerem přijel jsem do turecké vesniee, nacházející se dvacet verst od Karsu.
Seskočiv s koně chtěl jsem vejíti v první saklu; ale ve dveřích objevil se hospodář a odstrčil mě s nadávkou. Odpověděl jsem na jeho přivítání bičíkem. Turek se rozkřiknul, lid se sběhl. Můj průvodce, jak se zdá, zastal se mne. Ukázali mně karavanseraj; vešel jsem ve velikou saklu, podobnou chlévu. Nebylo místa, kde bych mohl rozestřít svou burku. Jal jsem se žádati koně. Přišel ke mně turecký stařešina. Na všechny jeho nesrozumitelné řeči odpovídal jsem jenom: verbana at (dej mi koně). Turci nesouhlasili. Konečně jsem se dovtípil ukázati jim peníze (čímž jsem měl započíti). Kůň byl hned přiveden a dali mně průvodce.
Jel jsem širokou dolinou, obklopenou horami. Brzy jsem zahlédl Kars, bělající se na jedné z nich. Můj Turek ukazoval mi na něj opakuje: "Kars, Kars!" a pustil svého koně tryskem; jel jsem za ním, trápen neklidem; mé účastenství mělo se rozhodnouti v Karsu. Tam musel jsem poznati, kde se nachází náš tábor a budu-li míti ještě možnost dohoniti armádu. Mezitím pokrylo se nebe mračny a déšť znova začal; ale já jsem ho už nedbal.
Vjeli jsme do Karsu. Dojížděje ke bráně zdi zaslechl jsem ruský buben: bili čepobití. Voják na stráži přijal ode mne bilet a odešel k veliteli. Stál jsem v dešti okolo půlhodiny. Konečně mne pustili. Kázal jsem průvodci, aby mě přímo vedl do lázní. Projeli jsme křivými a příkrými ulicemi; koně klouzali po bídné turecké dlažbě. Zastavili jsme se u jednoho domu dosti šeredného vzezření. To byly lázně. Turek slezl s koně a jal se tlouci na dvéře. Nikdo neodpovídal. Déšť lil se na mne proudem. Konečně z blízkého domu vyšel mladý Armén a pohovořiv s mým Turkem pozval mě k sobě vyjadřuje se dosti čistou ruštinou. Vedl mě po úzkých schodech do druhého patra svého domu. V komnatě, opatřené nízkými divany a vetchými koberci seděla stařena, jeho matka. Přistoupila ke mně a políbila mně ruku. Syn kázal jí rozdělati oheň a připraviti mně večeři. Svlékl jsem se a usedl jsem před ohněm. Vešel mladší bratr hospodářův, hoch sedmnáctiletý. Oba bratří bývali v Tiflise a pobývali v něm po několik měsíců. Pravili mně, že naše vojska odtáhla den předtím a že náš tábor se nalézá dvacet pět verst od Karsu. Upokojil jsem se zúplna. Stařena mně brzy připravila. skopovinu s cibulí, která se mi zdála býti vrcholem kuchařského umění. My všichni jsme ulehli k spánku v jedné komnatě; já jsem se rozložil proti uhasínající peci a usnul jsem v příjemné naději, že druhý den uvidím tábor hraběte Paskeviče.
Zrána šel jsem prohlížet město. Mladší z mých hostitelů podjal se úlohy býti mým ciceronem. Prohlížeje opevnění a citadellu, vystavěnou na nepřístupné skále, nechápal jsem, jak jsme se mohli zmocniti Karsu. Můj Armén vykládal mi, jak uměl, válečné události, kterých sám bvl svědkem. Zpozorovav při něm zálibu ve válce navrhl jsem mu, aby se mnou jel k armádě. Souhlasil ihned. Poslal jsem ho pro koně. Za půl hodiny vyjel jsem z Karsu a Artemij (tak nazýval se můj Armén) už poskakoval vedle mně na tureckém hřebci, s pružným kopím v ruce, s kinžalem za pasem, blouzně o Turcích a bitvách.
Jel jsem zemí, všude osetou obilím; vůkol bylo viděti vesnice, ale byly pusty: obyvatelé se rozutekli. Cesta byla překrásná, v bahnitých místech vydlážděna; přes ručeje zřízeny byly kamenné mosty. Země se znatelně zvedala; přední chlumy hřbetu Sagan-lu (dřevního Tauru) začínaly se objevovati. Minuly asi dvě hodiny. Vyjel jsem na příkrou vyvýšeninu a náhle jsem spatřil náš tábor, rozložený na břehu Kars-čaje; za několik minut byl jsem už ve stanu Rajevského.
Hlava třetí.

Přechod přes Sagan-lu. - Přestřelka. - Život v táboře. - Jazidové. - Utkání se seraskirem Arzrumským. - Rozbořená sakla.
Přijel jsem včas. Téhož dne (13. června) obdrželo vojsko rozkaz táhnouti kupředu. Obědvaje u Rajevského slyšel jsem mladé generály posuzovati postup, který jim byl předepsán. Generál Burcov byl odeslán vlevo po hlavní silnici arzrumské přímo proti tureckému táboru, kdežto všechno ostatní vojsko mělo táhnouti pravou stranou k obklíčení nepřítele.
V pět hodin vojsko vytáhlo. Jel jsem s nižegorodským dragounským plukem hovoře s Rajevským, s kterým jsem se už několik let neviděl. Nastala noc; zastavili jsme se v dolině, kde celé vojsko mělo odpočinek. Zde jsem měl čest býti představen hraběti Paskevičovi.
Našel jsem hraběte doma, před táborovým ohněm, obklopeného svým štábem. Byl vesel a přijal mě vlídně. Neobeznámen s uměním vojenským neměl jsem tušení, že osud pochodu rozhodoval se v tu minutu. Zde jsem spatřil našeho Volchovského, zaprášeného od noh do hlavy, zarostlého vousem, unaveného starostmi. Našel nicméně čas pobesedovat se mnou jako starý soudruh. Zde jsem viděl i M. P., raněného v předešlém roce. Jest milován a vážen jako slavný druh a statný voják. Mnozí z mých starých přátel mě obklopovali. Jak se změnili! Jak rychle ubíhá čas.
Heu fugaces, Posthume, Posthume

labuntur anni... 51.1
Vrátil jsem se k Rajevskému a přenocoval u něho ve stanu. Uprostřed noci vzbudily mě hrozné křiky: bylo možno si pomyslit, že nepřítel učinil nenadálé přepadnutí. Rajevský poslal seznat příčinu poplachu. Několik tatarských koní, přetrhavše provazy, běhalo po táboře a muselmané (tak se říká Tatarům, sloužícím v našem vojsku) je chytali.
Za svítání se vojsko zvedlo. Jeli jsme k horám, porostlým lesem. Vjeli jsme do rokliny. Dragouni hovořili mezi sebou: "Dívej se, bratře, drž se - jak do nás pustí kartáče." Skutečně, poloha byla přízniva zálohám; ale Turci, odvráceni na druhou stranu pohybem generála Burcova, nevyužili své výhody. Prošli jsme šťastně nebezpečnou roklinu a stanuli jsme na vrcholu Sagan-lu, deset verst od nepřátelského tábora.
Příroda kolem nás byla zasmušilá. Vzduch byl chladný, hory pokryty smutnými sosnami. Sníh ležel v propastech.
... nec Armeniis in oris,
amice Valgi, stat glacies iners
menses per omnes 52.1
Sotva jsme stačili si oddechnout a poobědvat, když jsme zaslechli střelbu z pušek. Rajevský poslal vyzvědět. Donesli mu zprávu, že Turci začali přestřelku proti našim předním piketám. Jel jsem se Semičevem podívat se na nový pro mne obraz. Potkali jsme raněného kozáka: seděl, kolébaje se v sedle, bled a zakrvácen. Dva kozáci ho podpírali. Mnoho Turků? otázal se Semičev. - "Jak prasat se jich valí, vaše blahorodí", odpovídal jeden z nich. Projevše roklinou spatřili jsme náhle na svahu hory okolo dvou set kozáků, sestrojených v útočnou linii a nad nimi kolem pěti set Turků. Kozáci zvolna ustupovali; Turci útočili s velikou odvahou, mířili na dvacet kroků a vystřelivše uháněli zpět. Jejich vysoké čalmy, krásné dolomany a blyštící se postroj koní činily ostrý kontrast s modrými uniformami a prostým postrojem kozáků. Patnáct našich lidí bylo už raněno. Podplukovník Basov poslal pro pomoc. V té době on sám byl raněn do nohy. Kozáci na chvíli uvedeni ve zmatek, ale Basov sedl opět na koně a zůstal ve svém velení. Posila přichvátala. Turci spatřivše ji ihned zmizeli zanechávajíce na hoře nahý trup kozáka s usečenou hlavou a údy. Turci posýlají usečené hlavy do Cařihradu a smočivše si dlaně v krvi otiskují je na svých praporech. Výstřely utichly. Orlové, průvodci vojsk, zvedli se nad horu vyhlížejíce sobě s výše kořisť. V tom čase ukázal se dav generálů a důstojníků: hrabě Paskevič přijel a vypravil se na horu, za kterou se Turci skryli. Byli podepřeni čtyřmi tisíci jezdci, ukrytými v houští a roklinách. S vrcholu hory objevil se nám turecký tábor, oddělený od nás roklinami a vyšinami. Vrátili jsme se pozdě. Projížděje naším táborem viděl jsem naše raněné, z nichžto pět zemřelo též noci a na druhý den. Večer navštívil jsem mladého Osten-Sakena, raněného téhož dne v jiné bitvě.
Život v táboře se mi velice zalíbil. Za svítání probouzelo nás dělo. Spánek ve stanu je podivuhodně zdravý. Při obědě zapíjeli jsme asiatský šašlík anglickým pivem a šampaňským, ochlazeným v taurském sněhu. Naše společnost byla rozmanitá. Ve stanu generála Rajevského scházeli se begové muselmanských pluků a besedovalo se prostřednictvím tlumočníka. V našem vojsku nacházeli se i národové našich zakavkazských oblastí a obyvatelé zemí, nedávno vydobytých. Mezi nimi pozoroval jsem se zvědavostí Jazidy, kteří na východě mají pověst ctitelů ďáblových. V počtu okolo tří set rodin obývají na úpatí Araratu. Uznali vládu ruského císaře. Jejich náčelník, vysoký, šeredný muž v červeném plášti a černé čepici přicházel někdy s poklonou ku generálu Rajevskému, náčelníku vší jízdy. Snažil jsem se poznati od Jazuda pravdu o jejich víře. K mým otázkám odpovídal, že vypravování, jakoby Jazidové se klaněli satanu, je prázdná báchorka; že oni věří v jediného boha, že podle jejich zákona proklínati ďábla, pravda, pokládá se za neslušné a nevděčné, neboť on je nyní nešťasten, ale časem může být osvobozen, neboť nelze klásti hranic milosrdenství Allahovu. To objasnění mne uspokojilo. Byl jsem náramně rád, že Jazidové se neklaní satanu a jich poblouzení se mi zdálo již mnohem odpustitelnější.
Můj sluha objevil se v táboře tři dny po mně. Přijel spolu s vozatajstvem, které před očima nepřátel šťastně se spojilo s armádou. NB. Po celou dobu pochodu ani jedna arba z našeho mnohopočetného obozu nebyla uchvácena od nepřítele. Pořádek, s jakým oboz následoval za vojskem, byl v skutku podivuhodný.
17. června ráno zaslechli jsme opět střelbu a za dvě hodiny spatřili jsme Karabašský pluk vracející se s osmi tureckými prapory; plukovník Frideriks utkal se s nepřítelem, jenž se ohradil za kamennými valy, vypudil jej a zahnal; Osman-paša, ktery velel jízdě, sotva se mohl zachránit.
18. června tábor se hnul na jiné místo. 19., sotvaže nás dělo zbudilo, uvedeno vše v táboře v pohyb. Generál odejel ke svým strážím. Pluky se řadily; důstojníci se postavili ke svým oddělením. Zůstal jsem sám, nevěda v kterou stranu jeti a pustil jsem koně nazdařbůh. Potkal jsem generála Burcova, který mě vzal na levé křídlo. "Co je to levé křídlo?" pomyslil jsem si a jel jsem dále. Spatřil jsem generála Muravjeva, rozestavujícího děla. Brzy ukázali se delibaši a zatočili se v dolině, střílejíce vzájemně na naše kozáky. Mezi tím hustý dav jejich pěchoty táhl houštinou. Generál Muravjev kázal střílet. Kartáče dopadly v samý střed tlupy. Turci vrhli se stranou a skryli se za vyvýšeninou. Spatřil jsem hraběte Paskeviče, obklíčeného svým štábem. Turci obcházeli naše vojsko, oddělené od nich hlubokou roklinou. Hrabě poslal P. obhlédnout roklinu. P. odkvapil. Turci pokládali jej za útočníka a dali po něm salvu. Všichni se zasmáli. Hrabě kázal rozestaviti děla a pálit. Nepřítel se rozptýlil po hoře i po křovinách. Na levém křídle, kam mě zval Burcov, nastala horká práce. Před námi, proti centru hnala se turecká jízda. Hrabě poslal proti ní generála Rajevského, který vedl k útoku svůj Nížegorodský pluk. Turci zmizeli. Naši Tataři obstupovali jejich raněné a spěšně je svlékali, zanechávajíce je nahé uprostřed pole. Generál Rajevský zastavil se na kraji rokliny. Dvě eskadrony, oddělivše se od pluku, zajely daleko při svém pronásledování; byly vyproštěny plukovníkem Simoničem.
Srážka utichla. Turci před našima očima začali kopati zemi a tahati kameny, opevňujíce se po svém zvyku. Nechali jsme jich na pokoji. Sestoupili jsme s koní a jali se obědvat, co Bůh dal. V té době přivedli k hraběti několik zajatých. Jeden z nich byl těžce raněn. Vyslýchali je. Okolo šesté hodiny vojska dostala opět rozkaz jíti proti nepříteli. Turci pohnuli se za svým valem, přijali nás výstřely z děl a rychle začali ustupovat. Naše jízda byla vpředu; začali jsme sjížděti v roklinu. Země se vyrývala a sypala pod nohama koní. Můj kůň mohl každé minuty upadnout a pak by byl shromážděný

hulánský pluk přejel přese mne. Ale s pomocí boží jsem vyjel vzhůru. Sotva jsme se dostali na širokou cestu, vedoucí horami, když celá naše jízda rozjela se plnou prudkostí. Turci dali se na útěk; kozáci šlehali nagajkami do děl, pohozených na cestě, a hnali se mimo. Turci vrhali se v propasti, nalézající se po obou stranách dráhy; přestali na prosto střílet, ani jedna kule nezasvištila kolem mých uší. První v pronásledování byly naše tatarské pluky, jichžto koně se vyznamenávají rychlostí a silou. Můj kůň, zahryznuv se do uzdy, nezůstával za nimi: s velikým úsilím mohl jsem ho zadržet. Zastavil se před trupem mladého Turka, ležícím přes cestu. Bylo mu, jak se zdálo, osmnáct let: bledá, dívčí tvář nebyla znešvařena; jeho turban válel se v prachu; oholený zátylek byl prostřelen kulí. Jel jsem krokem, brzo mne dohonil Rajevský. Napsal tužkou na kousek papíru zprávu hraběti Paskevičovi o dokonané porážce nepřítelově a jel dále. Sledoval jsem za ním z dálky. Nastala noc. Unavený můj kůň zastavoval se a klopýtal při každém kroku. Hrabě Paskevič kázal neustávat v pronásledování a sám je řídil. Kolem mne se hnaly oddíly naší jízdy. Spatřil jsem plukovníka Poljakova, velitele kozáckého dělostřelectva, jež v ten den hrálo vážnou úlohu a přibyl jsem spolu s ním v opuštěnou osadu, kde se zastavil hrabě Paskevič, ukončiv pronásledování za příčinou nastalé noci.
Našli jsme hraběte na střeše podzemní sakly, před ohněm. Přiváděli k němu zajaté. Nalézali se tu skoro všichni vůdcové. Kozáci drželi jich koně za uzdy. Oheň osvětloval obraz, hodný Salvatora Rosy; říčka šuměla v temnu. V tu dobu donesli hraběti, že ve vsi schovány zásoby prachu a že třeba se obávati výbuchu. Hrabě se vší svou suitou opustil saklu. Jeli jsme k našemu táboru, jenž nalézal se už třicet verst od místa, kde jsme nocovali. Cesta byla plna jízdných oddílů. Sotva jsme přibyli na místo, když náhle se nebe osvětlilo jako meteorem a uslyšeli jsme dunivý výbuch. Sakla, kterou jsme opustili před čtvrt hodinou, vyletěla do povětří; nalézala se v ní zásoba prachu. Rozmetané kamení zabilo několik kozáků.
To je vše, co jsem v té době mohl viděti. Večer dověděl jsem se, že v té bitvě přemožen byl Arzrumský seraskir, jenž táhl s 30.000 vojáky spojit se s Haki-pašou. Seraskir utekl k Arzrumu; jeho vojsko, vržené za Sagan-lu, bylo rozptýleno, artilerie vzata, a jedině Haki-paša nám ještě zbýval. Hrabě Paskevič nedal mu času, aby se spořádal.
Hlava čtvrtá.

Utkání s Haki-pašou. - Smrt Tatarského bega. - Hermafrodit. - Zajatý paša. - Araks. - Most pastuchův. - Hassan-kale. - Horký pramen. - Pochod k Arzrumu. - Vyjednávání. - Vzetí Arzrumu. - Turečtí zajatci. - Derviš.
Druhého dne v pět hodin probudil se tábor a obdržel rozkaz vytrhnouti. Vyšed ze stanu, potkal jsem hraběte Paskeviče, jenž vstal dříve než všichni. Zahledl mě. "Etes-vous fatigué de la journée d'hier?" - Mais un peu, m. le Comte. - "J'en suis faché pour vous, car nous allons faire encore une marche pour joindre le pacha, et puis il faudra poursuivre l'ennemi encore une trentaine de verstes." 59.1
Hnali jsme se a k osmé hodině přišli jsme na výšinu, s níž tábor Haki-pašův byl zřejmý jako na dlani. Turci zahájili neškodnou palbu ze všech svých baterií. Mezi tím bylo v jejich táboře patrno velké pohnutí. Únava a ranní horko donutily mnohé z nás slézti s koní a ulehnouti na svěží trávu. Omotal jsem si uzdu okolo ruky a usnul jsem sladce v očekávání rozkazu postupovati vpřed. Po čtvrthodině mě vzbudili. Vše bylo v pohybu. S jedné strany kolony táhly proti tureckému táboru; s druhé jízda chystala se pronásledovati nepřítele. Jel jsem za Nížegorodským plukem; ale můj kůň kulhal a zůstal jsem pozadu. Mimo mne přehnal se hulánský pluk. Tak projel Volchovský s třemi děly. Ocitl jsem se sám v lesnatých horách. Vstříc přijel mi dragoun, který zjevil, že les je naplněn nepřáteli. Vrátil jsem se. Potkal jsem generála Muravjeva s pěším plukem. Odpravil jednu setninu do lesa, aby ho vyčistili. Dojížděje ke křovinám spatřil jsem neobvyklý obraz. Pod stromem ležel jeden z našich tatarských begů, smrtelně raněn. Vedle něho naříkal jeho oblíbenec. Mulla, kleče na kolenou, četl modlitby. Umírající beg byl neobyčejně klidný a díval se nepohnutě na svého mladého druha. V houštině sebráno bylo pět set zajatých. Několik raněných Turků zvali mě znameními pokládajíce mě patrně za lékaře a žádajíce o pomoc, které jsem jim nemohl poskytnouti. Z lesa vyšel Turek tisknoucí svou ránu zakrvaveným hadrem. Vojáci přistoupili k němu s úmyslem skoliti ho, možná že z útrpnosti. To mě velice rozčililo; zastal jsem se ubohého Turka a stěží jsem jej dovedl, schváceného a krvácejícího, k zástupu jeho druhů. U nich byl plukovník A. Kouřil kamarádsky z jejich dýmek nehledě nic na to, že se proslýchalo o moru, který prý vypukl v tureckém táboře. Zajatí seděli klidně mezi sebou hovořice. Skoro všichni byli mladí lidé. Oddychnuvše si pustili jsme se dále. Po celé cestě ležela těla. Patnáct verst dále našel jsem Nížegorodský pluk, jenž zastavil se na břehu říčky uprostřed skal. K večeru přišli jsme na dolinu obklopenou hustým lesem a mohl jsem se konečně vyspat podle chuti, projev za ty dva dny více než 80 verst.
Druhého dne vojska, pronásledovavší nepřítele, obdržela rozkaz navrátiti se do tábora. Tu jsme se dověděli, že mezi zajatci se nachází hermafrodit. Rajevský na mou prosbu rozkázal jej přivésti. Spatřil jsem vysokého, dosti tlustého mužíka s tváří staré Čuchonky s ohrnutým nosem. Prohlédli jsme ho za přítomnosti lékařovy: erat vir mammosus ut femina, habebat testiculos non evolutos, penemque parvum et puerilem. Quaerebamus, sitne exsectus? - Deus, respondit, castravit me 61.1. Tato chorobnost, jež známa byla Hippokratovi, vyskytuje se dle svědectví cestovatelů často u kočujících Tatarů a Turků. Koos jest turecký název pro tyto domnělé hermafrodity.
Naše vojsko stálo v tureckém táboře, vzatém den před tím. Stan hraběte Paskeviče stál blíže zeleného stanu Haki paše, kterého naši kozáci zajali. Šel jsem k němu a nalezl jsem jej obklíčeného našimi důstojníky. Seděl na svých nohou a kouřil dýmku. Zdál se býti čtyřicetiletým. Vážnost a hluboký klid jevily se v jeho překrásné tváři. Vzdav se prosil, aby mu dali koflík kávy a aby ho ušetřili otázkami.
Stáli jsme v dolině. Sněžné a lesnaté pohoří Sagan-lu bylo už za námi. Postoupili jsme vpřed, nenalézajíce nikde nepřítele. Osady byly pusty, okolí smutné. Spatřili jsme Araks, bystře tekoucí mezi svými kamenitými břehy. Patnácte verst před Hasan-kale nalézá se most krásně a směle zbudovaný na sedmi nestejných obloucích. Podání připisuje staybu jeho zbohatlému pastýři, jenž zemřel jako poustevník na vrcholu chlumu, kde dosud ukazují jeho mohylu, zastíněnou dvěma osamělými sosnami. Sousední obyvatelé scházejí se k ní prokázat mu poctu. Most, nazývá se

Čabankepri (most pastuchův). Za ním leží cesta do Tebrizu.
Několik kroků od mostu navštívil jsem temné rozvaliny karavansaraje. Nenašel jsem v něm nikoho kromě chorého osla zanechaného zde bezpochyby prchajícími osadníky.
24. června zrána odešli jsme ku Hasan-kale, bývalé pevnosti, den před tím obsazené knížetem Bekovičem. Byla 15 verst vzdálena od místa našeho noclehování. Dlouhé přechody mě unavovaly. Doufal jsem, že si oddechnu; ale dopadlo to jinak.
Prvé nežli naše jízda vyrazila, objevili se v našem táboře Arméni, bydlící v horách, žádajíce ochrany proti Turkům, kteří před třemi dny odehnali jejich skot. Plukovník A. neporozuměv dobře, co chtěli, představil si, že turecký oddíl se nachází v horách a odkvapil s jednou eskadronou hulánského pluku stranou, zkázav Rajevskému, že 3000 Turků se nalézá v horách. Rajevský vypravil se v patách za ním, aby jej podepřel pro případ nebezpečí. Já jsem se považoval za přiděleného k Nížegorodskému pluku a s velikou zlostí jel jsem k osvobození Arménů. Projevše 20 verst vjeli jsme do vesnice a spatřili jsme několik opozdilých hulánů, kteří sesednuvše s koní s vytasenými šavlemi honili slepice. Tu jeden z osadníků vyložil Rajevskému, že se jedná o 3000 volů, které Turci před třemi dny odehnali a které bude velmi snadno za dva dny dohonit. Rajevský rozkázal hulánům ukončiti pronásledování slepic a poslal plukovníkovi A. rozkaz vrátiti se. Jeli jsme zpět a vybravše se z hor přibyli jsme pod Hassan-kale. Ale takovým způsobem učinili jsme okliku 40 verst, abychom zachovali život několika arménským slepicím, což se mi naprosto nezdálo zábavným.
Hassan-kale se pokládá za klíč Arzrumu. Město je vystavěno na úpatí skály, korunované pevností. Nacházelo se v něm na sto arménských rodin. Náš tábor ležel na široké rovině, rozkládající se před pevností. Tu jsem navštívil kulatou, kamennou budovu, v níž se nalézá horký, železosirnatý pramen.
Okrouhlý bassin má tři sáhy v průměru. Přeplaval jsem ho dvakráte a pocítil jsem náhle závrať a nevolnost, sotva jsem měl sil vystoupiti na kamenný okraj pramene. Tyto vody jsou na východě proslulé ale obyvatelé, nemajíce řádných lékařů, užívají jich nazdařbůh a bezpochyby bez velikého úspěchu.
Pod hradbami Hassan-kale teče řeka Murg; její břehy pokryty jsou železitými prameny, které vyrážejí z pod kamení a stékají v řeku. Nejsou tak příjemné chuti jako kavkazský Narzan a mají příchut měděnou.
25. června v den narozenin císařových v našem táboře, pod hradbami pevnosti, vyslechly pluky bohoslužbu. Mezi obědem u hraběte Paskeviče, když se pilo na zdraví císařovo, prohlásil hrabě pochod k Arzrumu. V pět hodin odpůldne dalo se již vojsko na pochod.

26. června stáli jsme v horách, pět verst od Arzrumu. Hory ty slují Ak-dag (bílé hory); jsou křídové. Bílý, zžíravý prach štípal nás do očí: jich smutný vzhled činil teskný dojem. Blízkost Arzrumu a přesvědčení, že výprava se skončí, nás utěšovaly.
Večer jezdil hrabě Paskevič obhlížeje polohu místa. Turečtí útočníci, kteří po celý den kroužili před našimi piketami, začali po něm střílet. Hrabě několikráte jim pohrozil nagajkou, nepřestávaje rozvažovati s generálem Muravjevem. Na jejich výstřely neodpovídali.
Mezitím odehrál se v Arzrumu veliký zmatek. Seraskir přikvapivší po své porážce do města, rozšířil pověst o úplném roztříštění Rusů. V patách za ním propuštění zajatci oznámili obyvatelstvu vyzvání hraběte Paskeviče. Uprchlíci usvědčili seraskira ze lži. Brzy přišla zpráva o rychlém přiblížení Rusů. Lid začal mluviti o vzdání se. Seraskir a vojsko pomýšleli na obranu. Povstaly bouře. Několik Franků bylo zabito rozezlenou lůzou.
V táboře našem objevili se (26. ráno) vyslanci od lidu i seraskira. Den minul ve vyjeduávání; v 5 hodin večer vyslanci vypravili se v Arzrum a s nimi generál kníže Bekovič, znající dobře asijské jazyky a obyčeje.
Na druhý den zrána naše vojsko hnalo se vpřed. S východní strany Arzrumu, na výšině Top-dag, nalézala se turecká baterie. Pluky přiblížili se k ní, odpovídajíce na tureckou palbu bubnováním a hudbou. Turci dali se na útěk a Top-dag byl obsazen. Přijel jsem tam s básníkem Jusefovičem. Na zanechané baterii našli jsme hraběte Paskeviče s celou jeho suitou. S vrcholu hory v roklině otvíral se zrakům Arzrum s celou citadelou, se zelenými střechami, nalepenými jedna na druhou. Hrabě seděl na koni. Před ním na zemi seděli turečtí vyslanci, kteří přijeli s klíči města. Ale v Arzrumu bylo pozorovati ruch. Náhle na městském valu kmitl oheň, zakouřilo se, a koule letěly k Top-dagu. Několik jich proletělo nad hlavou hraběte Paskeviče. "Voyez les Tures" pravil mně, "on ne peut jamais se fier d eux." 66.1 V tu minutu přikvapil na Top-dag kníže Bekovič, který se nalézal od včerejšího dne v Arzrumu na vyjednávání. Vysvětlil, že seraskir i lid dávno svolili vzdáti se, ale že několik neposlušných Arnautů pod vedením Topči-paše, zmocnili se městských baterií a jsou ve vzpouře. Generálové přijeli k hraběti prosíce za dovolení, aby směli umlčeti turecké baterie. Arzrumští hodnostáři, kteří seděli v ohni svých vlastních děl, opakovali touž prosbu. Hrabě nějaký čas váhal, konečně dal rozkaz říka: "At už přestanou tropit hlouposti." Hned vyvezli děla, začali střílet a nepřátelská palba znenáhla utichla. Naše pluky vešly v Arzrum a 27. června, ve výroční den bitvy u Pultavy 67.1, v šest hodin večer ruský prapor se rozvinul nad arzrumskou citadelou.
Rajevský jel do města; já jsem se vypravil s ním. Vjeli jsme do města, jež skytalo podivuhodný obraz. Turci s ploských střech svých zírali na nás zamračeně. Arméni se hlučně hromadili v těsných ulicích. Jejich hoši běhali před našimi koni znamenajíce se křížem a opakujíce: "Křesťan! Křesťan!" Zajeli jsme k pevnosti, kudy vjížděla naše artilerie. S největším podivením potkal jsem tu svého Artemia, který už se projížděl po městě nedbaje přísného předpisu, že nikdo nemá se vzdalovati z tábora bez zvláštního dovolení.
Ulice města jsou těsné a křivé, domy dosti vysoké. Lidu množství; krámy byly zavřeny. Stráviv v městě dvě hodiny vrátil jsem se do tábora; seraskir a čtyři pašové, kteří byli zajati, se tam již nacházeli. Jeden z pašů, hubený stařík, úžasný mluvka hovořil živě k našim generálům. Spatřiv mne ve fraku, otázal se, kdo jsem. P. dal mně titul básníka. Paša složil ruce na prsa a poklonil se mi, promluviv skrze tlumočníka: "Blahoslavena hodina, kdy potkáváme básníka. Básník je bratr dervišův. On nemá ani vlasti ani pozemských statků a přece, co my, bídní, se sháníme po slávě a pokladech, on

se vyrovná vladařům země a jemu se lidé klanějí." Orientálské přivítání pašovo se nám všem velice líbilo. Šel jsem se podívat na seraskira. Při vchodu do jeho stanu potkal jsem jeho oblíbeného pážete černookého, čtrnáctiletého hocha, v bohatém šatě arnautském. Seraskir, šedý stařec, praobyčejného zevnějšku, seděl v hluboké sklíčenosti. Okolo něho byl zástup našich důstojníků.
Vycházeje z jeho stanu spatřil jsem mladého, polonahého člověka v beranici, s holí v ruce a měchem na plecích. Křičel plným hrdlem. Řekli mi, že to je "můj bratr derviš", jenž přišel uvítat vítězů. Stěží dal se odehnati.
Hlava pátá.

Arzrum.- Asiatská nádhera. - Klima. - Hřbitovy. - Satirické verše. - Seraskirův dvorec. - Harem tureckého paši. - Mor. - Smrt Burcova. - Odjezd z Arzrumu. - Zpáteční cesta. - Ruský žurnál.
Arzrum (nepravidelně nazývaný Arzerum, Erzrum, Erzron) byl založen okolo r. 415 v době Theodosia II. a nazván Theodosiopolis. Žádná historická vzpomínka nepojí se k jeho jménu. Věděl jsem o něm jen to, že zde podle svědectví Hadži-Baby, podány byly perskému vyslanci, zadostiučiněním za nějakou urážku, telecí uši místo lidských.
Arzrum je pokládán za hlavní město v asiatském Turecku. Počítalo se v něm do jednoho statisíce obyvatel; ale zdá se, že číslo to je velice přehnáno. Domy jsou v něm kamenné, střechy pokryty drnem, což dodává městu neobyčejně divného vzezření, díváme-li se na ně s výše.
Hlavní pozemní obchod mezi Evropou a Východem vede se přes Arzrum. Ale zboží se v něm prodá málo; ani se zde nevykládá, což poznamenal i Tournefort, píšící, že v Arzrumu může nemocný umříti pro nemožnost, dostati lžíci rebarbory, kdežto v městě se jí nalézají celé pytle.
Neznám výrazu, který by byl nesmyslnější, než slova "asiatská nádhera". Ten výraz patrně vznikl v době křižáckých výprav, kdy chudí rytíři, opustivše holé stěny a dubové židle svých zámků spatřili po prvé červené divany, pestré koberce a kinžaly s barevnými kaménky na rukověti. Nyní možno mluviti o "asiatské bídě, asiatské nečistotě" atd., ale nádhera, ovšem, je vlastnost evropská. V Arzrumu za žádné peníze nelze koupiti to, co najdete v drobném krámku jakéhokoliv újezdného městečka Pskovské gubernie.
Ponebí arzrumské je drsné. Město vystavěno v úžlabině zvedající se nad mořem na sedm tisíc stop. Hory, obklučující je, jsou pokryty sněhem větší část roku. Země bez lesů ale úrodná. Je svlažena množstvím pramenů a se všech stran proťata vodovody. Arzrum je oslavován pro svou vodu. Eufrat teče tři versty za městem; ale studní je všude množství. U každé visí plechový pohár na řetězu a dobří muselmané pijí a nemohou se vynachválit. Dříví dopravuje se ze Sagan-lu.
V arzrumském arsenále našli jsme množství starodávných zbraní, přilbic, brnění, šavlí, rezavějících bezpochyby ještě z dob Godfriedových.
Mečety jsou nízké a tmavé. Za městem nalézá se hřbitov. Náhrobky záležejí obyčejně v sloupech, okrášlených kamenným turbanem. Hroby dvou nebo tří pašů vynikají větší strojeností; ale není v nich nic znamenitého: žádného vkusu, žádné myšlenky ... . Jeden cestovatel píše, že ze všech asijských měst jedině v Arzrumu našel věžní hodiny a ty byly pokaženy.
Novoty, zamýšlené sultánem, ještě nepronikly do Arzrumu. Vojsko nosí ještě svůj malebný, východní kroj. Mezi Arzrumem a Cařihradem existuje soupeřství jako mezi Kazaní a Moskvou. Takto zní začátek satirické básně, složené janičarem Aminem-Oglu:
Ďaur město Stambul nyní chválí
a zítra tvrdým podpatkem
jak zmiji, jež se v písku válí,
jej rozšlápne a pryč se vzdálí.
Spí Stambul před svým zánikem.
Zář, z Orientu jež se lila,
lesť Západu mu zatemnila,
Proroku Stambul nevěren.
Slasť mrzká Stambul opojila,
meč s modlitbou jím zavržen,
boj Stambulu už nezvyklý je,
v čas modlitby on víno pije.

V něm plamen víry - uhašen,
v něm na hřbitov si ženy chodí
a kuplířských jim péče žen
v harémy cizí muže vodí,
a eunuch dříme - podplacen.

Ne tak náš Arzrum v horské výši
náš Arzrum v četných ulicích.
Nás rozkoš mrzká neutiší
a nehledáme v bujné číši
my z vína oheň, rozvrat, smích.

My postíme se; žízeň schladí

vod posvátných se v nápoji
a džigitové naši mladí
vrou smělou touhou po boji.
Náš harém nepřípustnou věží
jej eunuch nepodplatný střeží,
dlí ženy skromně v pokoji.

Bydlil jsem v seraskirském paláci, v komnatách, kde býval harém. Celý den bloudil jsem z komnaty do komnaty, se střechy na střechu, ze schodů na schody. Palác vypadal vypleněn: seraskir, zamýšleje dáti se na útěk, vyvezl z něho vše, co jen mohl. Divany byly roztrhány, koberce s nich sňaty. Když jsem se procházel městem, Turci mne zvali k sobě a ukazovali mně jazyk. (Pokládají každého Evropana za lékaře.) To mě omrzelo - byl jsem ochoten odpovídat jim stejným způsobem. Večery jsem trávil s rozumným a roztomilým Suchorukovem; podobnost našeho zaměstnání nás zbližovala. Vyprávěl mi o svých literárních plánech a svém historickém bádání, započatém kdysi s takovou horlivostí a s takovým úspěchem. Skromnost jeho přání a požadavků je vskutku dojemná. Žel, nebudou-li splněny.
Palác seraskirův představoval obraz věčně oživený: tam, kde zasmušilý paša mlčky kouřil mezi svými ženami a otroky, tam jeho vítěz přijímal zprávy o vítězstvích svých generálů, rozdával pašaliky, hovořil o nových románech. Mušský paša přijel k hraběti Paskevičovi, aby u něho vyprosil místa pro svého bratrance. Chodě po paláci zastavil se vážný Turek v jedné z komnat, s živostí promluvil několik slov a upadl potom v zádumčivost: v téže komnatě byl sťat jeho otec na rozkaz seraskirův. Dojem čistě orientálský! Slavný Bey-bulat, postrach Kavkazu, přijel do Arzrumu s dvěma starosty čerkesských dědin, kteří se vzbouřili v době poslední války. Obědvali u hraběte Paskeviče. Bey-bulat je muž pětatřicetiletý, malé postavy, širokých plecí. Nemluví rusky nebo tváří se, jakoby nemluvil. Jeho příjezd do Arzrumu mě velice potěšil: byl mně už zárukou, že cesta přes hory a Kabardou bude bezpečna.
Osman paša zajatý před Arzrumem a odeslaný do Tiflisu, spolu se seraskirem, prosil hraběte Paskeviče za ochranu svého harému, který zanechával v Arzrumu. V prvních dnech na něj zapomněli. Jednou při obědě mluvě o klidu muselmanského města, obsazeného deseti tisíci vojáků a ve kterém ani jeden obyvatel ani jednou si nestěžoval do násilí ruského vojáka, vzpomněl si hrabě na harém Osmana paši a rozkázal panu A., aby zajel do domu pašova a zeptal se jeho žen, jsou-li spokojeny a nestala-li se jim nějaká urážka. Žádal jsem o dovolení doprovoditi pana A. Vypravili jsme se. Pan A. vzal sebou za tlumočníka ruského důstojníka, jehož historie je zajímava. Jsa osmnáctiletým upadl do perského zajetí .... přes dvacet let sloužil eunuchem v harému jednoho ze synů šachových. Vypravoval o svém neštěstí za pobytu v Persii s dojímavou prostotou. Se stanoviska fysiologického jeho výpovědi byly velmi cenné.
Přišli jsme k domu Osmana paši; uvedli nás v otevřenou komnatu, velmi řádně, ba vkusně upravenou; na barevných oknech byly nápisy, vzaté z koranu. Jeden z nich zdál se mi příliš důmyslným pro muselmanský harém: "tobě náleží svazovati a rozvazovati". Přinesli nám kávu v koflíkách, lemovaných stříbrem. Stařec s bílou, úctyhodnou bradou, otec Osmana paši, přišel jménem žen poděkovat hraběti Paskevičovi, ale pan A. pravil s rozhodností, že je poslán k ženám Osmana paši a že je chce vidět, aby od nich samých měl potvrzeno, že jsou v nepřítomnosti manželově ve všem spokojeny. Sotva že to všechno perský zajatec přetlumočil, mlaskl stařec, na znamení nevole, jazykem a objevil, že nikterak nemůže přivoliti k naší žádosti a že, jestliže paša po svém návratu zví, že cizí muži viděli jeho ženy, dá i jemu, starci, i všem sluhům harému srazit hlavu. Sluhové, mezi nimiž nebylo ni jednoho eunucha, potvrdili slova starcova; ale pan A. byl neúprosný. "Vy se bojíte svého paši", pravil jim; "a já svého seraskira a neodvážím se neposlechnouti jeho rozkazů." Tu se nedalo nic dělat. Vedli nás zahradou, kde byly dva tenké vodotrysky. Přiblížili jsme se k malinké kamenné budově. Stařec postavil se mezi nás a dveře, nepouštěje závory z ruky; spatřili jsme ženštinu pokrytou od hlavy až do žiutých střevíců bílou čadrou. Náš tlumočník opakoval ji otázku: zaslechli jsme sipění sedmdesátileté stařeny; pan A. přerušil ji: "To je pašova matka", pravil, "ale já jsem poslán k ženám, přiveďte jednu z nich."
Všichni se podivili důvtipu ďaurů; stařena odešla a za minutu se vrátila s ženštínou, pokrytou tak jako ona - z pod pokryvky ozýval se mladý, příjemný hlásek. Děkovala hraběti za jeho pozornost k ubohým vdovám a chválila chování Rusů. Pan A. znal se v umění zavésti s ní další rozhovor; já zatím, dívaje se kolem sebe, spatřil jsem náhle nad samými dveřmi okrouhlé okénko a v tom okrouhlém okénku pět nebo šest okrouhlých hlaviček s černýma, zvědavýma očima. Chtěl jsem svůj objev sděliti panu A., ale hlavičky se pohnuly, zakývaly a několik prstíčků mně začalo hrozit, naznačujíce, abych mlčel. Podrobil jsem se a nesdělil jsem svůj nález. Byly všechny příjemné tváře ale ani jedna nebyla krasavicí; ta, která hovořila u dveří s panem A., byla patrně velitelkou harému, pokladnicí srdcí, růží lásky - alespoň já jsem si tak představoval. Konečně pan A. ukončil své otázky. Dvéře se zavřely. Tváře v okénku zmizely. Prohlédli jsme si zahradu i dům a vrátili jsme se velice uspokojeni svým poselstvím.
Takovým způsobem jsem spatřil harém: to se podařilo málokterému Evropanu. Zde máte látku k orientálnímu románu.
Zdálo se, že válka je skončena. Chystal jsem se na zpáteční cestu. Dne 14. července šel jsem do lidových lázní ale zkazil jsem si den. Proklínal jsem nečistotu prostěradel, špatnou obsluhu atd. Jak možno srovnati lázně Arzrumské s Tifliskými?
Navraceje se do paláce dověděl jsem se od K., stojícího na strážnici, že v Arzrumu propukl mor. Představil jsem si hned hrůzy karantény a téhož dne rozhodl jsem se opustiti armádu. Myšlenka o přítomnosti moru je velice nepříjemna z nezvyklosti. Hledě zahladiti tento dojem šel jsem se procházet po bazaru. Zastaviv se před krámem zbrojířovým jal jsem se prohlížeti nějaký kinžal, když mne nenadále kdosi udeřil do plece. Ohlédnul jsem se: za mnou stál hrozný žebrák. Byl bled jako smrt; z jeho červených, zahnojených očí tekly slzy. Myšlenka na mor kmitla opět mou fantasií. Odstrčil jsem žebráka s pocitem nevysvětlitelného odporu a vrátil jsem se domů, velice nespokojen svou procházkou.
Než zvědavost zvítězila; druhého dne vypravil jsem se s lékařem do tábora, kde se nacházeli nemocní morem. Neslezl jsem s koně a zachoval jsem opatrnost, abych stál po větru. Ze stanu vyvedli nám nemocného; byl neobyčejně bled a

potácel se jako opilý. Druhý nemocný ležel bez vědomí. Prohlédnuv si nemocného a přislíbiv nešťastníkovi rychlé uzdravení obrátil jsem pozornost na dva Turky, kteří ho vedli pod paží, svlékali, ohmatávali, jako by mor nebyl nic jiného než rýma. Přiznávám se, zastyděl jsem se za svou evropskou bázlivost u přítomnosti takového duševního klidu a rychle jsem se vrátil do města.
19. července přišed rozloučit se s hrabětem Paskevičem nalezl jsem jej silně rozhořčeného. Přišla zpráva, že generál Burcov byl zabit pod Bajburtem. Škoda bylo statečného Burcova, než ta příhoda mohla býti trapnou i pro celé naše mnohočetné vojsko, které zašlo hluboko do cizí země a bylo obklíčeno nepřátelskými národy, hotovými povstati při zprávě o prvém neúspěchu. A tak se válka obnovila! Hrabě mi navrhoval, abych byl svědkem dalších podniků; ale já spěchal do Ruska ... Hrabě obdařil mne na památku tureckou šavlí. Chovám ji u sebe jako upomínku své pouti po stopách jasného heroa ve vydobytých pustinách Arménských. Téhož dne jsem opustil Arzrum.
Jel jsem zpět do Tiflisu cestou mně už známou. Místa, oživená ještě nedávno přítommostí 15.000 vojska, byla tichá a smutná. Přejel jsem přes Sagan-lu a sotva jsem poznal místo, kde byl náš tábor. V Gumrech jsem přestál třídenní karanténu. Zase jsem spatřil Bezobdal a vyjel jsem z vysokých planin chladné Armenie do horké Gruzie. Do Tiflisu jsem dorazil 1. srpna. Zde zůstal jsem několik dní v příjemné a veselé společnosti. Několik večerů jsem strávil v sadech při zvucích hudby a gruzínských písní. Vypravil jsem se dále. Můj přechod přes hory byl pro mne pozoruhodný tím; že blíže Kobi přepadla mne v noci bouře. Zrána projížděje mimo Kazbek viděl jsem čarovný pohled; bílé, rozedrané mraky táhly se přes vrchol hory a osamělý klášter, ozářený paprsky slunečními, plul, jak se zdálo, ve vzduchu, nesen jsa na oblacích. Divoká Balka taktéž se mi jevila ve vší své velikoleposti: roklina, naplnivši se dešťovou vodou, převyšovala ve své zběsilosti sám Terek, tamtéž hrozně burácející. Břehy byly rozrušeny, nesmírné kameny zvednuty z místa a zatarasovaly proud. Množství Osetínců upravovalo cestu. Přepravil jJem se šťastně. Konečně vyjel jsem z těsné rokliny na veselé, širé roviny Velké Kabardy. Ve Vladikavkazu našel jsem D. a P. Oba jeli do lázní léčit se z ran, které utrpěli v nynějším tažení. U P. našel jsem na stole ruské žurnály. Prvá stať, na kterou jsem přišel, byl rozbor jedné z mých prací. Tupili tam vším možným způsobem mne i moje verše. Začal jsem ji čísti nahlas. P. mne přerušil žádaje, abych četl s větším uměním deklamatorským. Třeba věděti, že rozbor byl okrášlen obvyklými výmysly naší kritiky: byl to rozhovor mezi kostelním zpěvákem, vdovou duchovního a korrektorem typografie, "Rozumářem" té malé komedie. Žádost P.-ova zdála se mi tak zábavnou, že zlost, kterou ve mně vzbudilo čtení žurnalistické stati, úplně zmizela a rozchechtali jsme se z upřímného srdce.
Takové bylo mé první přivítání v milé vlasti.
Vysvětlivky

6.1 Rozdílný od výše jmenovaného básníka.
9.1 Generál Aleksej Petrovič Jermolov (1772-1861) vynikl ve válkách Napoleonských a svým tažením na Kavkaz (1818-1827), kde si získal zásluhy také jako organisátor občanské správy, podporovatel obchodu a průmyslu. V době návštěvy Puškinovy byl v nemilosti a ve výslužbě.
12.1 Kibitka = stan. Alex. Orlowski, polský malíř (1777-1832), žil na Rusi a maloval mimo jiné "Kozácký tábor". Mnoho obrazů jeho přišlo do Petrohradské Eremitáže. Četné jeho kresby tužkou, pérem, tuší roztroušeny byly po albech císařské rodiny a milovníků umění.
15.1 Plstěné pláště.
16.1 Polní maršálek Ivan Vasiljevič Gudovič (1741-1820) byl generálním gubernatorem Kavkazským ku konci 18. století.
20.1 Chatrč.
20.2 "Jako bojovník, jenž odpočívá se svým vojenským pláštěm kolem sebe."
21.1 Imatra je nádherný vodopád řeky Vuoksenu ve Finsku.
22.1 Báseň Puškinova.
23.1 Tento Rembrandtův obraz nalézá se v Drážďanech a byl malován r. 1635.
24.1 Zde se přihodil, nevím, zda Puškinovi, či hr. Potockému, podivný omyl, snad zaviněný nesprávně vytištěným textem Pliniova spisu. Plinius (Hist. naturalis VI. 30) praví, že branou Kavkazskou teče řeka "diri odoris", t. j. hrozného zápachu. Puškin četl to za jedno slovo a vlastní jméno.
24.2 Hr. Jan Potocki (zemř. 1815 samovraždou), polský cestovatel, autor mnoha knih cestopisných, zeměpisných, dějepisných, psaných po francouzsku. Mezi nimi je posmrtné dílo "Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase" (1829). Románem míní Puškin "Manuscrit trouve a Sarragossa" (1804).
25.1 U Preobreženského, vesnice blíže Moskvy, zařídil Petr Veliký své vzorné pluky.
25.2 Hora na Krymu.
33.1 Hle - Georgijská dívka, zjev,
jenž v květu žárem svěžím plál,
jak v její vlasti dívky jsou,
když z Tiflisa vod teplých jdou.
T. Moore, Lalla Rookh, přel. Krsek (III, 38).
36.1 George vévoda Clarence, bratr krále anglického Eduarda IV., obžalován z velezrády a skonal ve vězení v Toweru r. 1478. Byla pověst, ze ho utopili v sudě vína.
41.1 Neznáte těch lidí tam: uvidíte, že to dojde na nůž.
43.1 Gribojedov zavražděn 1829 od vzbouřeného lidu v Teheráně.
51.1 Tato báseň Horatiova (Carmina II 14) zní správně:
"Eheu fugaces, Postume, Postume;
labuntur anni."

(Běda, Postume, míjejí léta prchavá.)
52.1 Horatiova óda (II, 9): aniž v končinách Arménských, příteli Valgie, leží mrtvý led po všechny měsíce.
59.1 Jste unaven včerejším dnem?" - Poněkud, pane hrabě. - "Je mi vás líto, neboť dáme se ještě na pochod, abychom dohonili pašu a pak bude nutno stíhati nepřítele ještě asi 30 verst."
61.1 Byl to muž s hrudí ženskou, pohlavní orgán mužský měl zakrnělý. Tázali jsme se ho, byl-li vykleštěn? "Bůh, - odpověděl - vyklestil mne."
66.1 Podívejte se na Turky, člověk jim nesmí nikdy věřit.
67.1 U Pultavy přemohl Petr Veliký švédského krále Karla XII. r. 1709